

YU ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XXXVII — leto 1991/92 št. 1-2

Jezik in slovstvo

Letnik XXXVII, številka 1-2

Ljubljana, oktober-november 1991/92

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana

Uredniški odbor: Alenka Šivic-Dular (glavna in odgovorna urednica), Aleksander Skaza, Tone Pretnar, Marko Juvan, Miha Javornik (slovstvena zgodovina), Zinka Zorko, Tomaž Sajevic (jezikoslovje), Boža Krakar-Vogel, Mojca

Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Andrej Verbič

Oprema: inž. Dora Vodopivec

Tisk: VB&S d.o.o., Milana Majcna 4, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 12, Ljubljana 61000

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina 500 SLT, cena posamezne številke 90 SLT, dvojne številke 130 SLT, za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 120 SLT. Letna naročnina za evropske države je 20 DEM, za neevropske države pa 26 DEM.

Naklada 2400 izvodov

Revijo gnotno podpirajo Republiški komite za kulturo RS, Republiški komite za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo in Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

Po mnenju Ministrstva za informiranje R Slovenije, št. 23-91, z dne 26. 11. 1991, je revija oproščena plačila temeljnega in posebnega prometnega davka od prometa proizvodov.

Vsebina prve in druge številke

1 *France Bernik*, Ob osemdesetletnici dr. Rudolfa Trofenika

Pogledi in mnenja

3 *Aleksander Skaza*, Literarne vede in raziskovalna dejavnost na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani

Razprave in članki

9 *Olga Kunst-Gnamuš*, Vljudnost in posrednost pri izrekanju zahtev

22 *Tone Pretnar*, Fran Miklošič kot prevajalec poljske poezije

Jubileji

28 *Irena Orel-Pogačnik*, Ob šestdesetletnici prof. dr. Martine Orožen

Poizkusi branja

32 *Franca Buttolo*, Fantastika in realizem v noveli Zanka Narteja Velikonje

Iz moje delavnice

34 *Irena Novak-Popov*, Pesniške figure v spreminjanju poetike Otona Župančiča in Edvarda Kocbeka ob upodabljanju vojne

Metodične izkušnje

37 *Boža Krakar-Vogel*, Elizabeta Črnič, Renata Čampelj, Pouk književnosti v očeh učiteljev in učencev osnovnih in srednjih šol

Gradivo

40 *Jaroslav Pánek*, Oton Berkopec in Praga

Iz dela slavističnih društev

42 *Vesna Gomezel*, Poročilo SD Koper o 2. Primorskih slovenističnih dnevih

43 *M. Dolgan*, Sporočila Slavističnega Društva Ljubljana

44 Predlog aktiva slavistov Srednje zdravstvene šole in gimnazije, Ljubljana, Šubičeva 1, za spremembo normativov in standardov za sistematizacijo delovnih mest na srednji šoli

Prejeli smo v oceno

Ob osemdesetletnici dr. Rudolfa Trofenika*

Več vzrokov je, da širša slovenska javnost danes premalo pozna dr. Trofenika in njegovo delo za našo znanost in kulturo. Najprej in največ je k temu verjetno pripomogla okoliščina, da biva dr. Trofenik že od leta 1956 v Nemčiji, v Münchnu, potem kaže upoštevati, da je bil takoj po koncu druge svetovne vojne odpuščen iz službe na ljubljanski Univerzi, kjer je bil privatni docent za kazensko pravo, nato pa od leta 1947 do 1956, kot beremo v Slovenskem biografskem leksikonu, v "politični klawzuri". "Politična klawzura" — kakšen eufemizem, s katerim je pisec biografskega članka morda dobronamerno napol prikril dejstvo, da je bil dr. Trofenik po vojni devet let zaprt na Igu! Ne glede na to, da najnovejši Trofenikov življenjepis kot vzrok za povojni odvzem svobode ne navaja političnih razlogov, pa lahko trdimo: dr. Trofenik je postal leta 1945 neznana oseba ali neoseba, pred tem pa je bil mladi visokošolski učitelj in znanstvenik z veliko možnostjo, da začne uspešno univerzitetno kariero.

Rojen v Studencih pri Mariboru leta 1911 je ljudsko šolo in klasično gimnazijo dovršil v Mariboru, študij prava na Univerzi v Ljubljani, kjer je diplomiral in dosegel doktorat prava, dodatno vpisal še filozofijo in klasično filologijo ter napravil znanstveni doktorat iz filozofije, postal na Pravni fakulteti asistent pripravnik, redni asistent in sredi vojne, leta 1942, privatni docent. Takoj po koncu vojne pa je prišlo zanj kot za mnoge druge do nenadnega preobrata in do popolne spremembe življenjske poti. Tedaj je bil dr. Trofenik že znan kot pravni znanstvenik, saj je od leta 1940 do 1944 objavil devet razprav s področja kazenskega prava, največ v Slovenskem pravniku in Času. Obsodba leta 1946 in daljši zapor pa sta povzročila, da je dr. Trofenik po vrnitvi na prostost in legalnem odhodu v Nemčijo leta 1956 popolnoma zapustil svoj prvi poklic, poklic prava, v največji meri tudi svojo drugo stroko, filozofijo — omembe vredni sta predvsem njegovi razpravi Nekaj o moderni filozofiji pri Slovencih in o Francetu Vebru, utemeljitelju moderne filozofije pri Slovencih iz poznejših let — ter se po prihodu v München odločil za nekaj tretjega. Za nekaj povsem novega, vendar takega, kar je ustrezalo njegovi razgibani človeški naravi. Tej naravi namreč pri vsem pravu in filozofiji ni bil tuj smisel za podjetništvo in s tem zvezano poslovno tveganje. Ob tem je bilo potrebno veliko iznajdljivosti, zlasti poguma, saj se je dr. Trofenik v Münchnu odločil, da ustanovi založbo znanstvene literature, in to brez začetnega kapitala, v državi tržnega gospodarstva in ostre konkurence. Ostaja skrivnost, kako mu je to uspelo, ugotovimo lahko samo dejstvo, da so že leta 1960 začele izhajati prve publikacije založbe "Dr. Dr. Rudolf Trofenik Verlag München", od 1966 naprej pa je specializirana založba delovala redno in se v celoti osredotočila na kulturo in zgodovino vzhodne Evrope ter bližnjega Orienta.

Trofenikov založniško-znanstveni projekt je pokrival tista področja, ki so sestavni del svetovne civilizacije, a so jih na zahodu iz različnih vzrokov zanemarjali, zdaj pa jim je vsesplošna težnja po univerzalnosti pomagala k uveljavitvi — slavistiko, slovenistiko, balkanistiko, albanistiko, orientalistiko in hungaristiko. Na tem mestu se ne bi spuščali v vsa območja Trofenikovega tematsko močno razvejenega založništva, poudariti kaže zgolj tisto stran njegove dejavnosti, ki zadeva Slovence. Izključno slovensko tematiko zajemajo namreč tri zbirke njegove založbe. Najprej temeljna in po izdanih knjigah najobsežnejša zbirka Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, v kateri je išlo več kot dvajset nacionalno pomembnih publikacij, vezanih predvsem na starejša obdobja naše zgodovine, na Brižinske spomenike, reformacijo, razsvetljenstvo in romantiko. Vendar najdemo tudi med izdajami te zbirke dela, ki posegajo v novejši čas, npr. zbornik ob Slodnjakovi

* Op. ur. Neposredno pred izidom te številke Jezika in slovstva je slovenska javnost neprijetno presenetila novica, da je dr. Rudolf Trofenik umrl 7. decembra 1991 v Münchnu. Za to naj bo naš prebralnik zapozneli jubilejni članek posvečen tudi njegovemu spominu.

sedemdesetletnici, Vebrovi osemdesetletnici ali disertacijo o Francetu Balantiču. Vtis je, kakor da se glavna slovenistična zbirka približuje sodobnosti, s tem pa nastaja možnost, da močneje poseže v duhovno vzdušje današnjega slovenstva. Druga zbirka Litterae Slovenicae prinaša krajše razprave s področja literarne preteklosti, kulturologije, zgodovine, in tudi tukaj je težišče na starejših obdobjih nacionalnega razvoja. Tretja zbirka Litteratura Slovenica je namenjena prevodom naših poglobitvinih literarnih del in zbirk v nemščino, navadno opremljenih s spremno študijo in opombami. Izbor avtorjev je tu sodobnejši, saj sega od romantike globoko v naše stoletje. V zbirkah ali zunaj zbirk so izšle monografije ključnih osebnosti naše zgodovine (Trubar, Gallus, Kopitar), literarnozgodovinske razprave v knjižni obliki, faksimilirani ponatisi starejših del iz naše literarne in kulturne preteklosti. Več prispevkov o slovenski problematiki, praviloma naših avtorjev, najdemo še v drugih zbirkah in spominskih zbornikih, tudi v zbornikih ob mednarodnih znanstvenih kongresih in srečanjih.

Slovenistika je seveda ena stroka v Trofenikovem znanstveno-založniškem projektu, toda že mednarodna odmevnost, ki jo ustvarjajo slovenistične publikacije, je neprecenljive vrednosti za spoznavanje in širjenje naše nacionalne identitete v svetu. Kolikšen je po vsem tem prispevek Trofenikove založbe k spoznavanju drugih vzhodnoevropskih kultur, si lahko predstavljamo. Tembolj, ker je dr. Trofenik s svojo vsestransko humanistično razgledanostjo ves čas načrtno usmerjal založniško dejavnost na vseh področjih, kar pomeni, da je dajal pobude za znanstvene raziskave in publikacije, ki so jim sledile, ter poiskal ustrezne sodelavce, kolikor ni kdaj pa kdaj celo sam prevzel vlogo avtorja.

Mednarodni ugled Trofenikove založniške ustanove ni ostal neopažen. Nemčija, ki je našemu rojaku dala zavetje v najtežjih časih in mu omogočila uresničitev načrtov, ga je počastila z zveznim križcem za zasluge, Univerza v Palermu ga je izvolila za častnega člana Centra za mednarodne albanološke študije, prav tako Society for Slovene Studies v Združenih državah Amerike. V domovini je postal dr. Trofenik častni član Filozofskega inštituta na ljubljanski Teološki fakulteti, častni član Slavističnega društva Slovenije in pred kratkim zunanji dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Zasluzena priznanja mecenu in mentorju slovenske kulture v svetu!

France Bernik

Aleksander Skaza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

LITERARNE VEDE IN RAZISKOVALNA DEJAVNOST NA FILOZOFSKI FAKULTETI UNIVERZE V LJUBLJANI*

Danes na Slovenskem ponovno preurejamo raziskovalno dejavnost. Odločujoči ljudje, ki naj bi na nov način skrbeli za znanstveno politiko, nakazujejo slovenskemu znanstveniku po ameriškem zgledu "raziskovalna polja" in, kot vse kaže, bolj zahtevajo kot priporočajo, da se slovenski znanstvenik loti, rekli bi, obdelovanja teh "raziskovalnih polj", najbrž zato, ker so ta "polja" (angl. *fields*) nekaj povsem drugega, kot je tisto, kar smo Slovenci doslej imenovali "raziskovalna področja" oziroma, bolj po domače, stroke. Naj mi bo ob tem dovoljeno pripomniti, da znanstveno-politično vodstvo tudi tokrat na poseben način nadaljuje tradicijo administriranja v znanosti, pozablja pa, hote ali nehoče, na tradicijo vsaj tistega znanstvenega oziroma raziskovalnega področja, ki mu pravimo humanistika: na njeno specifiko, držo in njeno posebno vlogo v slovenskem družbenem in nacionalnem življenju. Naj kar takoj opozorim in poudarim, da so slovenske literarne vede, če naj se omejim samo nanje, z nekaterimi izjemami, ki, rekli bi, potrjujejo pravilo, delovale v tesni povezavi in aktivnem soodnosu s slovensko literaturo, ta pa se je v vsem povojnem obdobju (ali, kakor danes temu pravimo, realsocializmu) znala upreti in upirati pritiskom vladajoče ideologije. Vladajoča ideologija je sicer zlasti v obdobju 1945-1950 oziroma 1952 z uvoženim in deloma adaptiranim socialističnim realizmom načela in tudi maličila umetnostno življenje na Slovenskem, vendar ga ni uspela izmaličiti. Slovenska literatura že v obdobju 1945-1950 oziroma 1952, opazovana z vidika literature kot besedne umetnosti, ni nosila socrealistične maske, marveč je v najtežjih razmerah raje kazala neobdelane lise, da bi se pozneje izoblikovala v raznoliko podobo, ki na barvni osnovi iz predvojne tradicije socialnega realizma, moderne in ekspresionizma vsaj od leta 1950 dalje razkriva odtenke in celo barve sočasnih evropskih literarnih smeri¹. In če naj ponovim, kar je bilo že večkrat povedano, bi rekel, da je bila slovenska literatura tista, ki je v (povojnem) času, prej in predvsem odločneje kot slovenska politična in ekonomska misel, a tudi historiografija, opozorila na mnoge ključne nacionalne, družbene, politične in celo ekonomske probleme — sicer z različnih vidikov, z različno kvaliteto in različnim uspehom, vendar opozorila je, — in tako ne samo pripravljala, marveč tudi nakazala temelje za ponovno "očiščenje in pomlajenje" (Ivan Cankar), ki naj bi ga Slovenci živeli v uveljavljajoči se slovenski državnosti. Slovenska literarna veda, ki se je zavedala izjemne vloge in mnogoterih funkcij slovenske literature in literature nasploh v slovenski kulturi, se praviloma (tudi tu so bile izjeme!) ni podrejala enoumju vladajoče ideologije oziroma politične doktrine dogmatskega marksizma. Že bežen pogled po tistem, kar je naš kolega Janko Kos raziskoval v letih 1986-1990 pod naslovom *Metode sodobne literarne vede in njihove slovenske aplikacije*², nam razkriva, da se je nekako po letu 1950 začel (morda celo

* Prispevek je bil napisan v okviru Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani za razgovor o problematiki humanističnih ved, ki naj bi bil v zadnjih dneh letošnjega junija. Zaradi znanih dogodkov tega razgovora ni bilo. Prispevek tako nekoliko zaostaja za dogajanjem, vendar ohranja informativno vrednost. — Pisec članka se zahvaljuje vodstvu Znanstvenega inštituta, ker mu je dovolilo objaviti članek v reviji.

¹ Prim.: Aleksander Skaza, *Sovjetska literatura in doktrina socialističnega realizma v povojni slovenski publicistiki in prevodih*, v: Obdobje socialnega realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1987, 39-40.

² Prim.: Janko Kos, *Razvojni premiki v slovenski literarni vedi*, v: Razprave drugega razreda SAZU, Ljubljana 1990.

nadaljevali) razkroj enoumja celo na področju marksistično usmerjene literarne vede, premiki od ortodoksnega marksizma do različnih tipov neomarksizma so v obdobju po letu 1950 celo prenesli težišče od čisto sociološkega in razrednega vidika na "avtorja in dobo" na bolj specifično upoštevanje literarne umetnine. Vidiki in metode fenomenologije, hermenevtike, teorije recepcije, strukturalizma, poststrukturalizma in ne nazadnje psihoanalize (še posebej Lacanove smeri) so se oglasili v slovenski literarni vedi/znanosti, če je ta to le hotela biti, kljub nekaterim "uradnim" pomislekom v razmeroma kratkih zamikih za evropskim intelektualnim dogajanjem.

Približno taka je bila situacija na področju literarnih ved tudi takrat, ko smo na Slovenskem pred dvajsetimi leti "snovali nacionalni program znanosti"³. Dva zanimiva in upoštevanja vredna dokumenta iz tistega časa, objavljena leta 1972 (*Program raziskovalnih nalog literarnih zgodovinarjev-slavistov in predlogi, ki jih narekuje položaj stroke* izpod peresa Borisa Paternuja) in leta 1978 (*Program za literarne vede*, ki ga je napisal Jože Koruza) v reviji *Jezik in slovstvo*⁴, pričata, da se je slovenska literarna veda bolj ali manj vedno zavedala tako svoje strokovne, družbene in nacionalne specifične vloge in odgovornosti kot življenjske potrebe, da to odgovornost in vlogo realizira v dialogu oziroma polilogu z domačo in svetovno tradicijo in perspektivo. Na širino in premišljenost takega pristopa opozarjajo, na primer, besede Borisa Paternuja, ki je v navedenem sestavku pod točko *Najbolj urgentna vprašanja znanstvenega dela* zapisal povzemajočo misel: " (...) prva in temeljna potreba za primerno dihanje, pomlajevanje in razvoj stroke se glasi: uskladiti institucionalno organiziranost naše vede z njenimi sodobnimi potrebami in njenimi današnjimi kreativnimi zmognostmi. Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da je ta stroka danes tudi že na Slovenskem toliko razvita in v metodoloških zasnovah tako močno večsmerna, da je ni več mogoče brez škode in nasilja vezati na en sam koncept, temveč je treba podpreti njen neizogibni znanstveni pluralizem," in potem ob opozorilu na "načelo razumnega in utemeljenega (institucionalnega, op. A. S.) policentrizma" pristavi: "Stvari imajo tudi subtilnejše, notranje razsežnosti. Pri tem je na prvem mestu vprašanje samodejne mobilizacije ljudi ob globokih in sorodnih iskateljskih potrebah, torej ob izrazito notranjih motivacijah, ki — ne glede na materialne možnosti — so, ali pa jih ni"⁵. To Paternujevo humanistično noto dopolnjuje s svojo literarnokomparativistično razsežnostjo ugotovitev Jožeta Koruze, ki v poglavju *Mesto literarnih ved med humanističnimi in zgodovinskimi vedami* v navedenem članku pravi: "Ker slovenski prostor ni izoliran, marveč se vključuje v širši jugoslovanski pa v evropski in svetovni prostor, se tudi raziskovalno delo posameznih navedenih strok vključuje v širši strokovni okvir mednarodnega značaja"⁶. Vse te besede zvenijo nekam sodobno, v nacionalnem in kozmopolitskem smislu hkrati, kot da na njih ne bi bilo skoraj dvajsetletne oziroma štirinajstletne patine in bi bile namenjene današnjim razmeram še posebej z opozorilom na namišljeno človečnost, ki stavi v ospredje konkretnega človeka, njegove zmognosti in možnosti, ga sooča z dejanskimi potrebami in možnostmi družbe in nacije in navezuje na nepogrešljive mednarodne razsežnosti. — Literarnoznanstvene raziskave se (z nekaterimi izjemami, seveda) nikoli niso ravnale po "barvi zastave na grajski trdnjavi", kot bi to rekel Boris Šklovski — mi bi dodali: nekaj upanja je, da bo tako tudi v bodoče — marveč so bolj ali manj zvesto sledile humanističnemu imperativu stroke in potrebam slovenske kulture. Lahko bi zapisali, da so se raziskave s področja literarnih ved *načeloma* ravnale po vidikih, ki ustrezajo nameram "raziskovalnih polj", ko ta skušajo odpraviti institucijski partikularizem in osebnodohodkovne samoupravne odnose, ki jih je politika v zadnjih letih vsilila stroki, in uveljaviti evropsko in svetovno kvaliteto in celovitost strokovnih razgledov in perspektiv ob upoštevanju potreb in posebnosti nacionalnih okvirov in pogojev. Večina programskih izjav in tudi analiz, ki so spremljale strokovno dejavnost na področju

³ Boris Paternu, *Program raziskovalnih nalog literarnih zgodovinarjev-slavistov in predlogi, ki jih narekuje položaj stroke*, *Jezik in slovstvo* XVII / 1971-72/, 128.

⁴ Boris Paternu, n. d. — Jože Koruza, *Program za literarne vede*, *Jezik in slovstvo* XXIII / 1977-78/, 159-164.

⁵ Boris Paternu, n. d., 129.

⁶ Jože Koruza, n. d., 164.

literarnih ved⁷, priča o takem celovitem, vsestranskem in stvarnem obravnavanju stroke in dokaj smiselnem izvajanju njenih nalog ter dejstvu, da smo pri hierarhizaciji raziskovalnih projektov in nalog vedno izhajali iz naše osrednje vrednote: slovenske literature oziroma kulture.

Na Filozofski fakulteti smo v skladu z nakazanimi izhodišči tako poimenovali osrednji tematski sklop, ki se ukvarja s temami in problematiko literarnih ved — RAZISKOVANJE SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI, KNJIŽEVNE TEORIJE IN PRIMERJALNE KNJIŽEVNOSTI — in poskušali v skladu z raziskovalnim potencialom in individualnimi interesi raziskovalcev zaobseči pomembna in aktualna vprašanja slovenskega literarnega in širšega kulturnega dogajanja — z zgodovinskih, teoretičnih, ožje-nacionalnih in širših primerjalnih oziroma svetovnih vidikov, še posebej na tistih področjih in s tistih znanstvenoraziskovalnih oziroma metodoloških pozicij, ki so bila na Slovenskem v (povojnem) času bodisi zapostavljena (na primer, starejša slovenska literatura⁸, žanrske raziskave slovenske literature⁹, zgodovina slovenske literarne vede¹⁰) ali bolj ali manj neupoštevana oziroma neznana (na primer, tipologija slovenske literature¹¹, primerjalna zgodovina slovenske literature¹², naratologija¹³, intertekstualne raziskave¹⁴, kritično posredovanje in sistematični prikaz nekaterih svetovno relevantnih literarnoznanstvenih šol¹⁵). Pri tem seveda nismo pozabili na zbiranje literarnozgodovinskega gradiva in pomožne literarne vede, ki so pogoj za kakršnokoli literarnozgodovinsko in tudi teoretsko

⁷ Precej gradiva je tudi v letnih poročilih inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani /v nadaljevanju: ZI FF/. Tam je tudi obširna, čeprav ne izčrpana bibliografija znanstvenih del raziskovalcev. — Bibliografski in drugi podatki, ki jih navajam v prispevku, imajo ponazoritveni značaj, zato seveda niso popolni in so omejeni na aktualno dogajanje znotraj tematskega sklopa za literarne vede, ki deluje v okviru ZI FF in raziskovalnega programa Kulturna ustvarjalnost na Slovenskem, in samo na nekatere novejšje knjižne izdaje, ki so plod tega raziskovanja.

⁸ Pomembno raziskavo *Družbena razslojenost starejšega slovenskega slovstva* je zasnoval in do svoje smrti izvajal Jože Koruza, raziskava je ostala nedokončana. — Opozoril bi, da je bil Jože Koruza vodja simpozija Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi leta 1987 in še prej organizator in vodja zelo odmevnega mednarodnega simpozija, posvečenega jubileju Primoža Trubarja leta 1986; levji delež je prispeval tudi za pripravo simpozijskega Trubarjevega zbornika, ki pa, žal, še vedno ni izšel. O dragoceni in bogati zapuščini Jožeta Koruze bomo morali še mnogo povedati, predvsem moramo poskrbeti za dostojno predstavitev in izdajo njegovih del. ZI FF, ki se tega zaveda, je omogočil izdajo zbornika Koruzovih razprav o starejšem slovenskem slovstvu, ki ga je uredil in pripravil za tisk Jože Pogačnik. Knjiga je pred izidom in bo izšla v okviru Interdisciplinarnih sintez Filozofske fakultete, pri katerih je leta 1990 že izšel zbornik razprav *Starejše slovensko slovstvo* Jožeta Pogačnika.

⁹ Gregor Kocijan je, na primer, raziskoval in še vedno raziskuje slovensko kratko pripovedno prozo, izdal je že monografijo *Kratka pripovedna proza od Trdine do Kersnika* (1983). — Z žanrsko problematiko slovenske literature se ukvarjata tudi Helga Glušič in Miran Hladnik. — Helga Glušič pripravlja pregled sodobne slovenske pripovedne proze (1945-90) in se ukvarja z žanrsko in tipološko problematiko slovenske mladinske književnosti. — Miran Hladnik, ki je med drugim objavil knjigo *Slovenska kmečka povest* (1990), se posveča empiričnim raziskavam slovenske pripovedne proze.

¹⁰ Projekt *Metode sodobne literarne vede in njihove slovenske aplikacije* je v letih 1986-1990 izvajal in končal Janko Kos.

¹¹ Tipološkim raziskavam se posveča Boris Paternu, ki je leta 1989 izdal pri ZI FF knjigo *Modeli slovenske literarne kritike. Od začetkov do 20. stoletja*. — Sedaj se ukvarja z raziskavo jezikovne misli kot teme in motiviranosti slovenske književnosti od protestantizma do danes in s tipološkim orisom razvojne dinamike v slovenski književnosti od začetkov do danes. — V okviru slovenističnih raziskav se ukvarja France Pibernik, ki je s pomočjo ZI FF pripravil za tisk in objavil knjigo *Temni zaliv Franceta Balantiča* (1989), s pozicijo Antona Vodnika in slovenskim ekspresionizmom. — Franc Zadavec, ki je v povezavi z ZI FF izdal monografijo *Srečko Kosovel* (1986) in *Cankarjeva ironija* (1991), raziskuje slovensko ekspresionistično literaturo.

¹² *Primerjalna zgodovina slovenske literature* (1987) Janka Kosa ni svojevrstni novum samo v slovenski, marveč tudi v svetovni komparativistiki. Janko Kos se v zadnjem letu ukvarja v okviru teoretskih raziskav s problemom lirike v svetovni in slovenski literarni teoriji.

¹³ Z naratologijo se, na primer, ukvarja Alenka Koron (*Teorija pripovedovalca, perspektive in pripovedne strukture s posebnim ozirom na slovensko literaturo*).

¹⁴ Na tem področju je napisal inovativno magistrsko delo mladi raziskovalec Marko Juvan in ga objavil v knjigi *Imaginarij Krsta in slovenski literaturi: medbesedilnost recepcije /1990/*. — Med mladimi raziskovalci, ki delujejo v sklopu literarnih ved, sta še slovenisti Igor Grdina in Irena Novak-Popov in rusist Miha Javornik. Vsi so končali diplomski študij (Irena Novak-Popov, na primer, z zagovorom magistrskega dela *Pesniške figure v delu Otona Župančiča in Edvarda Kocbeka pri oblikovanju vojne tematike*, Miha Javornik z obrambo magistrskega dela *"Dva svetova" v romanu Mojster in Margareta M. A. Bulgakova*) in pripravljajo doktorsko disertacijo.

¹⁵ Objavljen je bil, na primer, zbornik teoretičnih besedil z ustreznim znanstvenim aparatom *Ruski formalisti /1984/*, uredil ga je Aleksander Skaza, prevajalca sta bila Drago Bajt in Franc Jerman.

raziskovanje¹⁶. Posebej je treba poudariti, da smo v skladu z razvejenostjo filoloških panog na Filozofski fakulteti posvečali in posvečamo posebno pozornost vpetosti slovenske literature in kulture v svetovni prostor in čas in tako poleg primerjalne slavistike in komparativistike nasploh uveljavili tudi romanistične, germanistične in ne nazadnje klasično filološke primerjalne (in ne samo primerjalne) raziskave slovenske literature in deloma tudi kulture¹⁷, manj sreče smo imeli z orientalistiko¹⁸. Svetovni razgledi, perspektive in izkušnje so med nami utrdili zavest, da je za celovitost in veljavo (slovenskih) literarnih ved nujna tudi usmeritev na raziskovanje nekaterih pomembnih tem in problemov "s širšega evropskega in svetovnega področja". To nam navsezadnje narekuje tudi naše članstvo v mednarodnih organizacijah in znanstvenih združenjih¹⁹.

Raziskovanje literarnih ved na Filozofski fakulteti ne nazadnje upošteva tudi potrebe širše javnosti in še posebej šolske prakse, zato posveča pozornost tudi razvoju književne didaktike²⁰.

Narava stvari same je torej pripeljala do tega, da raziskovanje v okviru tematskega sklopa *Raziskovanje slovenske književnosti, književne teorije in primerjalne književnosti* poteka v naslednjih tematskih skupinah:

- zgodovinske in teoretične raziskave slovenske književnosti z izdajanjem gradiva in virov;
- primerjalne raziskave slovenske književnosti (in kulture) v jugoslovanski, širši slavistični, evropski in svetovni smeri;
- raziskave teoretičnih in teoretično-metodoloških problemov literarne vede in kritično vrednotenje njenih smeri;
- raziskave s širšega evropskega in svetovnega področja;
- raziskave s področja književne didaktike.

Vse te in tako organizirane raziskave v veliki meri omogoča dokaj solidno delovanje oddelčnih knjižnic na fakulteti, zadovoljivo delovanje pomembnejših knjižnic na univerzitetni in republiški ravni (NUK, knjižnica ZRC SAZU idr.) in ne nazadnje skrb fakultete in še posebej fakultetnega Znanstvenega inštituta za organizacijske, materialne in tudi čisto strokovne pogoje znanstvenega življenja na naši ustanovi. Za fakultetno (in ne samo fakultetno) znanstveno dejavnost, še posebej na področju literarnih ved, so

¹⁶ Gregor Kocijan je, na primer, pripravil bibliografijo *Slovenska kratka pripovedna proza 1892-1918. Bibliografija* (1988).

¹⁷ Takih raziskav je razmeroma največ. — Janez Rotar raziskuje "toponimiko in etniko, zadevajočo slovenske dežele in Slovence", v hrvaški pismenosti in starejši književnosti; Niko Jež, Tone Pretnar in Rozka Stefan se ukvarjajo z raziskovanjem vzporednic med poljsko in slovensko poezijo dvajsetega stoletja (problem tradicionalnega in inovativnega); Meta Grosman raziskuje možnosti in pogoje za sprejemanje angleškega in ameriškega leposlovja na Slovenskem (problem posredniške vloge prevoda, kritike... in bralca); Igor Maver se posveča procesom književnega prevajanja iz ameriške poezije v slovenščino in vplivu byronizma na slovensko literaturo; Uroš Mozetič se ukvarja s sistematizacijo premikov, odstopov in drugih prevajalskih tehnik oziroma rešitev, ki povzročajo motnje v razumevanju in sprejemanju angleških dramskih in pesniških besedil; Anton Janko raziskuje prisotnost nemške literature na Slovenskem z raziskovanjem tem, kot so Roseggerjev mesečnik *Heimgarten* in njegov odnos do Slovencev in Slovanov, Grillparzer pri Slovencih, Fran Levstik in "Volksbuch" idr.; Mira Miladinović obravnava z literarnega in kulturološkega vidika nemško revijo *Carniola*, ki je izhajala v Ljubljani; Neva Šlibar obravnava recepcijo nemške literature na Slovenskem po letu 1945 z žanrskega, intertekstualnega in kontaktnega vidika; Janez Vrečko raziskuje razmerja med slovensko in evropsko zgodovinsko avantgardo; klasični filologi Kajetan Gantar, Primož Simoniti in Jože Mlinarič so pripravili dvojjezično latinsko-slovensko komentirano izdajo latinskih slovstvenih del na Slovenskem od srednjeveških rokopisov do najnovjšega časa. — Kajetan Gantar pripravlja za tisk tudi ciklus študij o Horaciju od dvatisočletnici posnikove smrti. NEKAJ OBJAV: Janez Rotar, *Trubar in Južni Slovani* (1988), Krešimir Nemec, *Med literarno zgodovino in teorijo* (1989), Rozka Stefan, Niko Jež in Tone Pretnar, *Čopovi galicijski dopisniki* (1989), Meta Grosman, *Bralec in književnost* (1989), Andrej Capuder, *Romanski eseji* (1987), Atilj Rakar, *Deux entités irréductibles de la ville de Trieste hier et aujourd'hui/ Dvoje narodnostnih bitnosti učerajšnjega in današnjega Trsta...* (v: *Le voix slovène/Slovenski glas/La voce slovena*); Janez Vrečko, *Srečko Kosovel, slovenska zgodovinska avantgarda in zenitizem* (1986)...

¹⁸ Orientalistika je področje, ki se v zadnjih letih intenzivno razvija v izobraževalnem procesu fakultete.

¹⁹ V tematskem sklopu so nastali, na primer, prispevki o F. M. Dostojevskem, deloma objavljeni tudi v knjigi F. M. Dostojevski, *Nova beseda* (1989), ki jih je pripravil Aleksander Skaza; "magijski realizem" v pripovedništvu hispanoameriških pisateljev je raziskovala Branka Kalenič-Ramšak; pesništvo Njegoša v literarni zgodovini je obravnaval Vladimir Osolnik idr.

²⁰ Boža Krakar-Vogel se ukvarja s problematiko ovrednotenja novejših pogledov na pouk književnosti v slovenski osnovni in srednji šoli pri literarnih teoretičnih in praktičnih. Objavila je knjigo *Skice za književno didaktiko* (1991).

izredno pomembna izdajateljska prizadevanja Znanstvenega inštituta fakultete in dejstvo, da v okrilju Filozofske fakultete ali v bolj ali manj tesni zvezi z njim izhaja pet strokovnih oziroma znanstvenih revij (Slavistična revija, Jezik in slovstvo, Primerjalna književnost, Acta neophilologica, Dostoevsky Studies).

Obstaja tudi cela vrsta ovir in težav, ki motijo znanstveno delovanje; o finančnih težavah v razmerah, kakršne so, ne bi niti govorili. Vendar je treba zapisati, da bi raziskovanje potekalo intenzivneje in morda tudi na višji kakovostni ravni, če bi naše strokovne knjižnice lahko nabavljale brez krajših in daljših sušnih obdobji ustrezno domačo in predvsem tujo znanstveno literaturo, če ne bi znanstvena dela (kot danes, žal, tudi druga) zelo težko našla založnika in če bi komuniciranje z ustreznimi domačimi in še posebej tujimi znanstvenimi ustanovami in znanstveniki delovalo "evropsko" normalno. Tako je večkrat že nakup najnujnejše tuje (znanstvene) publikacije pravi praznik, da drugega niti ne omenjam. Posebno oviro predstavlja neustrezna organizacija, bolje rečeno neorganiziranost, informacijskega sistema in strokovne dokumentacije na fakulteti sami. Tematski sklop za literarne vede je v letošnjem letu po zaslugi mladega raziskovalca mag. Marka Juvana obnovil pobudo za ureditev dokumentacije za literarnovedne (in druge) stroke na Filozofski fakulteti in ob tem nakazal potrebo po ustrezni računalniški opremljeni, vodji dokumentacijskega središča, tezavra za literarne vede v dveh jezikih in usposobljenih sodelavcih (morda študentih demonstratorjih) za vnašanje podatkov v računalnik. Nakazana in poudarjena je bila tudi potreba po uskladitvi te dejavnosti z delom ustreznih ustanov v Sloveniji (NUK, ZRC SAZU idr.) in vključitvi (preko usklajenega nacionalnega informacijskega sistema) v svet. Zaostajanje na tem področju se z nespodbudnimi posledicami razkriva tudi pri literarnih vedah.

Do tu smo prišli na naši raziskovalni poti, radi bi šli dalje, še posebej na področju literarne teorije, semioloških raziskav in kulturologije²¹, vendar ne na način neprestano novih in novih reform "od zgoraj" in načela "ničelnega leta", marveč na način sicer kritičnega in nova obzorja odkrivajočega resnično svobodnega znanstvenega delovanja, vendar delovanja, ki ne pozablja na dediščino in kontinuiteto (znanstvenega) življenja; smrt tudi v znanosti ni samo konec, marveč tudi dediščina, na katero ne bi smeli pozabljati. Tu bi si dovolil citirati F. M. Dostojevskega, ki pravi, da se na tem svetu nič ne začne in nič ne konča. Menim, da bi se tega morala zavedati v precej večji meri, kot sicer se, sedanja politična oblast v znanosti. Znebiti bi se morala nekaterih starih grehov, kar predobro znanih iz obdobja Raziskovalne skupnosti SR Slovenije, kot so lobizem raziskovalnih inštitutov, znanstveni in politični voluntarizem, nepotrebna naglica pri "urejanju in spreminjanju" znanstvenega življenja, premajhno razumevanje in poznavanje specifične posameznih znanstvenih področij, njihovega stanja in položaja v slovenski družbi (to še posebej velja za humanistiko!), nevzdržno mešanje čisto političnih in znanstvenih vidikov, goli pragmatizem in morda še kaj. Ko prebiramo različne listine, ki jih pripravlja sedanjí Republiški sekretariat za raziskovalno dejavnost in tehnologijo, in spremljamo nastope vodilnih ljudi tega sekretariata, se kar ne moremo načuditi reformatorski vnemi in zagonu, ki nam ga prinašajo — vse to je zelo spodbudno za nadaljnji razvoj (slovenske) znanosti in za izboljšanje razmer na tem področju... Vendar nas nekaj — naj mi bo dovoljeno, da to zapišem — moti, in če se zopet oprem na avtoriteto, tokrat iz ameriškega znanstvenega območja, bi s kibernetikom Norbertom Wienerjem rekel, da je za sodobno znanstveno administracijo, ko razmišlja, na primer, o t.i. nacionalnih koordinatorjih in vsem okoli njih ter (anonimnih!) strokovnjakih, ki bi utegnili ocenjevati posamezne raziskovalne projekte, vendarle značilna prevelika detektivska nagnjenost k nekakšnemu popolnemu obvladovanju "javnih financ in drugih temeljnih pogojev raziskovalne dejavnosti"; da me ne bi kdo napačno razumel, bi pojasnil, da v tej zvezi niso vprašljive "javne finance", zelo problematični so "temeljni pogoji"...²² in ob tem neizogibno prisotna svoboda znanstvene

²¹ Kot je razvidno že iz opombe 8, so kulturološke raziskave nastajale in še nastajajo z udeležbo strokovnjakov za literarne vede v programskem sklopu *Interdisciplinarne sinteze Filozofske fakultete*.

²² Tu imam v mislih predvsem dopis Republiškega sekretariata za raziskovalno dejavnost in tehnologijo z dne 12. junija 1991 /Datot: rpolja 3. doc/.

ustvarjalnosti. Ob tem bi rad opozoril, da pri vseh teh prizadevanjih pogrešam CELOVITO SKRBE za raziskovalno dejavnost, ki nujno vključuje tudi nenehno misel na tisto znanstveno delo, ki poteka na takšnih ustanovah, kot je Filozofska fakulteta v Ljubljani, v neposredni življenjski povezanosti s pedagoškim oziroma izobraževalnim procesom; specialisti in vrhunski znanstveniki se porajajo tudi in predvsem na temelju kakršnekoli znanstvene dejavnosti. V tem kontekstu zveni klic "ne pozabimo na to!" že banalno, pa vendar...

Če premislim o vsem, kar sem zapisal, in morda še o tem in onem, kar sem samo nakazal, bi končal:

Literarne vede bi se najbolj razvijale na posebnem raziskovalnem področju oziroma "polju". V skladu z izkušnjami, ki jih imamo, bi za celovit razvoj stroke morali upoštevati neizogibni znanstveni pluralizem in razumni in utemeljeni policentrizem pri organizaciji in institucionaliziranju stroke, to pa med drugim pomeni, naj bi LITERARNE VEDE delovale kot samostojno, za "multidisciplinarne in interdisciplinarne" raziskave odprto raziskovalno področje oziroma "polje", ki naj bi imelo raziskovalna središča na ZRC SAZU, Filozofski fakulteti v Ljubljani, Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo v Ljubljani, Pedagoški fakulteti v Mariboru in morda še kje. Zadostovala bi strokovni koordinator in strokovna komisija za povezovanje, razumevanje in vrednotenje dela in življenja na področju literarnih ved v republiki Sloveniji.

Olga Kunst Gnamuš

Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani

UDK 808.63-561.63:165.74:007:316

VLJUDNOST IN POSREDNOST PRI IZREKANJU ZAHTEV

1. Raziskovalni okvir

V pragmatičnih raziskavah, ki se ukvarjajo z raziskovanjem učinkovitega izražanja zahtev (direktivov), se kot pogosta razlagalna pojma pojavljata posrednost (indirektnost) in vljudnost. Namen raziskave je natančneje določiti pojem vljudnosti, ki je zaradi vrednostne konotacije in šibke vsebinske določenosti bližje ideološkemu kot znanstvenemu pojmu. Predpostavka raziskave je, da je vljudnost pragmatična vrednost, ki se tvori v interakciji oblike in vsebine izreka ter okoliščin izrekanja. Okoliščine kaže razumeti v širšem in ožjem pomenu. V širšem pomenu razumem jezikovno-kulturne okoliščine, v ožjem pomenu neposredni govorni položaj. V izsledkih empirične analize se zrcalijo poteze vljudnega vedenja v konkretnih jezikovno-kulturnih in položajskih okoliščinah ter jih nikakor ne kaže posploševati zunaj tega okvira.

Kaj so ilokucijska dejanja zahteve (directives)?

Pri definiranju ilokucijskih dejanj uporabljam določevalna merila, ki jih je Searle razvil v razpravi Taksonomija ilokucijskih dejanj (Searle, 1979, 1981: 1–29). Ta merila opisujejo govorečeva intencionalna duševna stanja, njegovo razmerje do proposicijske vsebine in naslovnika. Najpomembnejša med njimi so smer ujemanja med besedami in svetom (world-to-word direction of fit), ki je dveh temeljnih vrst: besede opisujejo dejanska stanja ali skušajo to prilagoditi izraženi vsebini, namera *n* (intention *i*), želja *ž* (wish) in prepričanja, ki zadevajo dejanskost ali naslovnika (beliefs *P*).

Zahteve bi lahko na podlagi opisanih določevalnih meril opredelili kot ilokucijska dejanja, katerih namera (*n*) je naslovnika pripraviti k zaželenemu dejanju ali ga od njega odvrniti, ker si sporočevalec dejanje želi/ne želi (+/-*ž*) in ker je prepričan (*P*), da je naslovnik zaželeno dejanje zmožen opraviti. Sporočevalec želi svet prilagoditi besedam.

Opisane prvine intencionalnih duševnih stanj je mogoče izraziti neposredno ali direktno (*D*), in sicer z rabo performativnih glagolov v povednem sedanjiku (zahtevam, prosim, prepovedujem), s slovničnimi sredstvi — velelnikom glagola, ki opisuje vsebino zaželenega dejanja (odpri, pojdi, prinesi), z naklonskim glagolom želje ali prisile (želim, moraš) in posredno ali indirektno (*I*), in sicer v obliki t.i. konvencionalne posrednosti, z izrekanjem odločevalnega vprašanja, ki vprašuje po zmožnosti ali pripravljenosti (Ali bi lahko/bi hotel), ali z najrazličnejšimi namigi, ki na posreden način kažejo na zaželeno podobo dejanskosti (Posoda ni pomita, Soba ni bila že tedne pospravljen, Imaš pri sebi kaj denarja itn.). Ugotovimo lahko, da imamo v jeziku na voljo številna izbirna sredstva za izražanje zahteve. S stališča empiričnega raziskovanja se pojavlja vrsta vprašanj, npr. katera izrazna sredstva imamo v danem jeziku na voljo, ali so strategije zahtevanja univerzalne ali kulturno in jezikovno določene, ali so oblike za izražanje zahteve idiomatski obrazci ali predpostavljajo tvorbo, kateri dejavniki vplivajo na izbiro izraza, ali je izbira povsem subjektivna ali jo pomembno določajo družbene okoliščine in se družbene skupine razlikujejo po pogostnosti rabe posamezne izbirne možnosti.

Tudi če predpostavljamo, da je število izbirnih izraznih sredstev končno in celo zelo omejeno ter zoženo na ustaljene sporazumevalne obrazce, lahko nedvomno predpostavljamo, da je vsaj izbira v veliki meri prepuščena govorcu in njegovi presoji govornega položaja.

Če lahko z opisanimi določevalnimi merili določimo vrsto ilokucijskega dejanja, ta nikakor ne zadoščajo za določitev najučinkovitejše oz. najverjetnejše izbire v danih okoliščinah, ne omogočajo celo odločitve o tem, ali bi zahtevo izrazili neposredno ali posredno. Ilokucijski dejanji, ki ju izražamo s *prosim* ali *zahtevam*, predpostavljata skupne vrednosti $\bar{z}$, n , P . Razliko med njima (prvo prepušča odločitev za dejanje naslovniku, drugo pa k dejanju prisiljuje) določa družbeno razmerje med S in N . Neposredno zahtevo je mogoče izreči le s položaja moči in nadrejenosti. Nadalje lahko opazujemo, da se vrstniki, denimo sošolci, sporazumevajo na neposreden način (Posodi mi kuli, Daj mi svinčnik), nasprotno pa tako ni mogoče ogovoriti človeka, ki ga ne poznamo in je med nami in njim velika družbena razdalja. K določevalnim merilom, ki vplivajo na izbiro oblike zahteve, je tako treba dodati nove vrednosti: družbeno razmerje med S in N , moč in položaj (power P) ter razdaljo (distance D). V enakovrednih odnosih med vrstniki je običajno neposredno izražanje. Nekateri nadrejeni položaji narekujejo rabo vljudnostnih obrazcev, drugi, npr. položaj v hierarhično organiziranih institucijah, kot je vojska, pa rabo neposredno izraženih ukazov.

Pomembno je tudi interesno razmerje (I) obeh udeležencev do propozicijske vsebine dejanja. Interesno razmerje pri S in N je lahko razmeroma izenačeno, lahko pa je v nasprotju. S si dejanje želi, ker je v njegovo korist, N pa se mu skuša izogniti, ker ni usklajeno z njegovimi željami. Obstajajo položaji, ko je sporočevalčevo interesno razmerje dvoumno.

S tem vprašanjem je povezana tudi teža obremenitve, ki jo z zahtevo nalagamo naslovniku (rank of imposition R). Če naslovniku rečem *Lepo se imej na počitnicah*, je zaželeno dejanje v njegovo korist, če ga prosim za večjo ali manjšo vsoto denarja, je dejanje v njegovo škodo. Kako bom zahtevo izrazila, je odvisno od tega, kako ga s svojo prošnjo obremenjujem.

Vrsta raziskav opozarja, da na izrekanje zahteve vpliva tudi spol (S); ženske naj bi bile nagnjene k rabi vljudnejših oblik. K določevalnim merilom, ki določajo vrsto ilokucijskega dejanja, je tako treba dodati še spremenljiva merila, ki so odvisna od okoliščin izrekanja in ki vplivajo na izbiro oblike, s katero bomo zahtevo izrazili. Določevalna merila za vrsto ilokucijskega dejanja so torej temeljna intencionalna duševna stanja (prepričanja, namere in želje); določevalna merila, ki določajo izbiro oblike, s katero bomo govorno dejanje opravili, pa so moč in položaj udeležencev, razdalja ali bližina, enakovrednost ali neenakovrednost, spol in teža obremenitve, ki jo z zahtevo nalagamo naslovniku oz. interesno razmerje udeležencev do dejanja.

Razmerja med posrednostjo, vljudnostjo in družbenimi cilji

Razmerje med vljudnostjo, družbenimi cilji in posrednim izražanjem raziskuje že Leech (1983: 104–114). Opozarja, da Griceovo načelo sporazumevalnega sodelovanja in pogovorno sklepanje (Grice, 1975) sicer omogoča pojasniti, kako iz dobesednega pomena sklepamo na sporočenega, nikakor pa ne odgovori na vprašanje, zakaj ljudje ilokucijske namere tako pogosto izražajo posredno. Po njegovem naj bi bila prav vljudnost manjkajoči člen med načelom sporazumevalnega sodelovanja, dobesednim pomenom in ilokucijsko silo izreka. Za razlago vljudnosti je po njegovem pomembno razmerje med družbenimi in ilokucijskimi cilji (ilokucijski cilji so cilji, ki jih skušamo doseči z besednim učinkovanjem, obliko in vsebino izreka). Kadar sta družbeni in ilokucijski cilj v tekmovalnem razmerju, je vloga vljudnosti zmanjšati neujemanje med zaželenim učinkom in tem, kar imenujemo "lepa manira". Družbeni cilj je naslovnika pripraviti k zaželenemu dejanju, neposredno izražena zahteva, npr. ukaz, pa ga zaradi prisilnosti od tega cilja odvrča. Pri izražanju vabila, ponudbe, pozdrava, čestitke, zahvale je razmerje med družbenimi cilji in ilokucijsko silo izreka družljivo in skladno, vljudnost ima v tem primeru pozitivno vlogo. Pri trditvah, poročilih, napotkih in navodilih je ilokucijski cilj do družbenega ravnodušen, razbremenjen

osebnega interesa, zato je v tem primeru vljudnost docela nepomembna: navodila in napotki so izraženi v velelniški obliki ali celo z naklonskim glagolom prisile (preden vklopite stikalo, morate preveriti...). Če je razmerje med družbenim in ilokucijskim ciljem konfliktno, kot npr. pri grožnji, obtožbi, psovki, graji, vljudnost ne pride v poštev. Žaliti na vljuden način je protislovno ali vsaj ironično dejanje.

Deklaracije zahtevajo institucionalizirane okoliščine in predpisano obliko, zato je pri njihovem izrekanju vljudnost nepomembna, ekspresivi pa so povezani s pozitivno vljudnostjo, vljudnost je njihova notranja lastnost.

Leech se vprašuje, zakaj imajo razne posredno izražene oblike vplivanja različne čustvene in stališčne posledice, ki jih ni mogoče pojasniti z različnimi stopnjami vljudnosti. Stopnja posrednosti naj bi bila v korelaciji s stopnjo, s katero je naslovniku dopuščeno, da ne opravi zaželenega dejanja (stopnja neobveznosti). Če naslovniku rečemo *Ali mi lahko posodiš 1000 tolarjev?*, je zahteva sicer izražena posredno, vendar je možnost, da se svobodno odloči za dejanje, manjša, kot če mu rečemo *Nujno bi potrebovala 1000 tolarjev*. V prvem primeru lahko na zahtevo pristane ali jo odkloni, v drugem primeru pa se povsem svobodno odloči, ali nam bo priskočil na pomoč ali ne.

Na izražanje zahteve vpliva tudi ocena stroška ali koristi (cost-benefit scale), ki ga bo imel od zahtevanega dejanja sporočevalec ali naslovnik. Če neposredno izražena zahteva zahteva dejanje, ki je v prid naslovnika, deluje bolj vljudno, kot če zahteva dejanje, ki je v njegovo škodo. O tem nas prepriča primerjava vljudnostnih učinkov naslednjih izrekov: *Olupi krompir. Daj mi časopis. Sedi. Poglej to. Uživaj na počitnicah. Vzemi še en sendvič*. Skalo vljudnosti je Leech v tem primeru določil tako, da je obliko zahteve ohranil nespremenjeno (velelnik), spreminjal pa je vsebino dejanja glede na sporočevalčev oz. naslovnikovo škodo ali korist. Zahteva *Olupi krompir* je za naslovnika nedvomno manj vljudna kot zahteva *Vzemi še en sendvič*.

Vljudnost se krepi z upoštevanjem naslednjih načel: (1) načelo takta zahteva, da zmanjšujemo naslovnikov strošek; (2) načelo radodarnosti zahteva, da zmanjšujemo svojo korist; (3) načelo odobravanja zahteva, da zmanjšujemo naslovnikovo grajo; (4) načelo skromnosti zahteva, da zmanjšujemo svojo hvalo; (5) načelo soglasja zmanjšuje nestrinjanje med sporočevalcem in naslovnikom; (6) načelo naklonjenosti zmanjšuje medsebojno nenaklonjenost.

Pragmatični paradoks vljudnosti

Leech (1983: 110–140) opozarja, da v "idealno vljudnem" krogu, v katerem nastopata dva, drug do drugega vljudna udeleženca, pride do neskončnega regresa v "logiki" konverzijskega vedenja. Denimo, da S izreče naslednjo ponudbo: *"Dovolite mi, da vam nesem te kovčke."* Predpostavimo, da oba udeleženca do polnosti spoštujeta maksimo takta. Dejanje je v naslovnikovo korist in S upošteva vljudnostno načelo, torej si želi, da se dejanje zgodi. Toda tudi N upošteva vljudnostno načelo in hkrati ugotavlja, da dejanje za sporočevalca ni prijetno, zato mora to dejanje odkloniti. To pripelje do pragmatičnega paradoksa. S namreč sklepa, da je N-jeva odklonitev zgolj vljudnostno dejanje, zato svojo ponudbo ponovi v ostrejši obliki, N pa ponudbo iz enakega vljudnostnega razloga ponovno odkloni. Iz ponudbe *Dovolite mi, da vam nesem te kovčke*, bi sledila neposredna implikacija S želi nesti N-jeve kovčke. Toda iz izkušnje vemo, da je nošenje kovčkov neprijetno, zato je mogoče izpeljati sklep, da je S samo vljuden, in končno je mogoča implikacija: Ker je S vljuden, želi nesti kovčke. Torej je njegova želja nesti kovčke samo posledica njegove vljudnosti. To pa postavlja pod vprašaj iskrenost in resnost vljudnega vedenja. Vprašamo se lahko, ali je S iskren (n.d., 1983: 112).

Leech se vprašuje: Zakaj se vljudnost izrazi v vedenjskem ali pragmatičnem paradoksu? (1983: 112). Odgovarja, da vljudnost deluje kot protistrup v razmerju do nevarnejšega paradoksa, tj. kršitve logike k cilju usmerjenega dejanja v primeru, ko imata sporočevalec in naslovnik nezdružljive cilje, ko, denimo, želita oba sočasno skozi vrata in trčita

neposredno na vходу. Tak paradoks pripelje do neposrednega konflikta. Ali lahko povzamemo, da obojestranska vljudnost pripelje do krožnega vedenja, obojestranska nevljudnost pa do družbenega ali celo telesnega obračuna?

Pri usklajevanju hotenjskega neskladja je pomemben splošen zakon, ki vodi posrednost (indirektnost): sila (force) povedi je tem šibkejša, čim večja je posrednost pogovornega sklepanja (n.d.: 114). Leecheva raziskava vljudnosti, posrednosti izražanja, družbenih in ilokucijskih ciljev, njihovega skladja ali neskladja omogoča nekatere podmene, ki bodo predmet nadaljnje raziskave.

Leech obravnava razmerja med vljudnostjo ter oceno zahteve na skali škode in koristi, ki jo imata od zahtevanega dejanja sporočevalec ali naslovnik, zanemari pa vprašanja družbenih razmerij med sporočevalcem in naslovnikom, družbeno enakovrednost ali neenakovrednost, bližino ali razdaljo, spolne razlike, ki tudi pomembno določajo izbiro oblike zahteve in vljudnostne učinke.

Direktivnost, vljudnost in družbeni položaj

Teorija govornih dejanj opisuje naslednje pogoje, ki morajo biti izpolnjeni pri izrekanju zahteve: (1) sporočevalec ima cilj naslovnika pripraviti k zaželenemu dejanju ali ga od njega odvrniti; (2) domneva, da je N dejanje zmožen opraviti; (3) predpostavlja, da ima pravico (legitimnost) obvezati naslovnika k dejanju. Neposredno izrekanje zahteve temelji na predpostavki, da sporočevalec visoko ocenjuje svojo legitimnost izrekat zahteve in nizko vrednoti naslovnikovo voljno razmerje do dejanja in pripravljenost zanj. Neposredno izražene zahteve tako predpostavljajo neenakovredna družbena razmerja in jih lahko izreka le nadrejeni člen tega razmerja (ne tudi podrejeni nadrejenemu) ali enakovredna družbena razmerja, ko lahko zahtevo izrazita oba, sporočevalec in naslovnik.

Kadar je ilokucijska sila zahteve okrepljena z zunanjimi okoliščinami, npr. nadrejenostjo in močjo sporočevalca, se ta na jezikovni ravni duši in zakriva s posrednim izražanjem, ki pomensko izraženo ilokucijsko silo oz. prisilo nadomesti z na videz svobodnim odločanjem. V tem primeru se zunanja okrepitev ilokucijske sile povezuje z notranjim pomenskim omiljevanjem. V jeziku namreč obstajata dve temeljni strategiji pri izražanju ilokucijske sile, strategiji krepitve in šibitve.

Raziskava S. Žilavec (1988) je pokazala, da so podrejeni členi družbenega razmerja do nadrejenih vljudni. Dijaki so zahteve, s katerimi so se obračali na svojega učitelja, izrazili v 95,8 % na posredni in torej vljudni način, nasprotno pa so se na mlajšega brata/sestro v 84,5 % obračali z neposredno izraženo zahtevo. Sošolcu so izrekli zahtevo v 79,2 % na neposredni način. Povzamemo lahko, da družbeno močnejši in nadrejeni člen z vljudnostjo šibi moč, ki izvirja iz družbenega položaja, nasprotno pa ga podrejeni z vljudnim vedenjem potrjuje. Zato kaže pritrditi Bourdieu (cit. po Javanaud, 1987), ki pravi: "Vljudnost, po drugi strani, podpira prepoznavo hierarhije med razredi, spoli in starostnimi skupinami." To nam omogoča razumeti, zakaj se moški trudijo biti do žensk vljudni in zakaj vljudnost ni toliko pomembna pri sporazumevanju enakovrednih članov, npr. sošolcev. V položaju, ko sošolec klepeta, sporočevalec pa bi rad poslušal razlago, ta zahtevo izreče v neposredni obliki kar v 79,2 %. Toda ko se obrača nanj s prošnjo, naj mu pokaže revijo, zahtevo izreče v 39,2 % na neposredni način (S. Žilavec, 1988). Ti izsledki kažejo, da je izbira neposredne ali posredne strategije pri izrekanju zahteve v občutljivem razmerju do ocene škode ali koristi, ki jo bosta od dejanja imela sporočevalec oz. naslovnik, in do družbenih razmerij med njima (družbena bližina-razdalja, nadrejenost-podrejenost in moč). Zato razmerje med neposrednostjo in vljudnostjo ni premo v smislu, da bi za vse okoliščine veljalo, da je zahteva tem bolj vljudna, čim bolj posredno je izražena.

Brownova in Levinson (1987) predpostavljata, da vljudnost narašča z naraščanjem družbene razdalje, družbene moči in teže obremenitve, ki jo z zahtevo nalagamo naslovniku. Vendar Cherryjeva raziskava (1988) teh pričakovanj ne potrjuje. Raziskoval je vljudnost 22 pisem, naslovljenih na predsednika univerze. V njem so profesorji in

študenti zahtevali, naj vodstvo univerze ponovno pretrse po njihovem mnenju krivično odklonjeno prošnjo za naziv. Pokazalo se je, da razmerje med družbeno močjo piscev in vljudnostjo ni bilo premo. Najmanj vljudni so bili študenti, ki so uporabljali največ performativnih zahtev, izredni profesorji pa so bili bolj vljudni od rednih. Z upadanjem akademske stopnje je upadalo tudi število performativno izrečenih zahtev. Cherry sklepa, da jezik med rabo ne usmerjajo pravila (ni *rule-governed*), temveč načela (je *principle-governed*). Ta so, kot je pokazal Leech (1983), motivirana, to je odvisna od potreb in vrednot. Izbira načel ni deterministična, temveč verjetnostna. Razmerje med vljudnostjo in družbeno hierarhijo je zapleteno. Pogosto to razmerje kršijo tisti, ki so na vrhu družbene lestvice (npr. redni profesorji), in tisti, ki je zanje nepomembno; najbolj ga spoštujejo tisti, ki ga sprejemajo in se trudijo za družbeni vzpon (v našem primeru izredni profesorji).

Razmerje med vljudnostjo in obliko zahteve

Že Leech je vljudnost povezoval z neposrednim in posrednim izražanjem zahteve. Predpostavljal je, da čim bolj je zahteva izražena posredno, tem bolj vljudno učinkuje. Temu vprašanju se je v svojih raziskavah posvetila S. Blum-Kulka (1987: 131–146). Vljudnost je definirala kot interakcijsko ravnotežje med potrebo po pragmatični jasnosti in potrebo, izogniti se prisilnosti. To ravnotežje naj bi v največji meri dosegli s konvencionalno posrednostjo, to je z rabo oblik, ki so hkrati posredne, toda zaradi pogostosti njihove rabe poslušalec natančno ve, da opravljajo vlogo zahteve (Ali bi lahko...?). Tako izražene zahteve so hkrati jasne in neprisilne. Neposredno izražene zahteve zaradi svoje prisilnosti delujejo nevljudno, nekonvencionalno posredne pa je mogoče imeti za nevljudne, ker so pragmatično premalo jasne. Blum-Kulka je v raziskovanje razmerja med vljudnostjo in posrednostjo vpeljala pojem pragmatična jasnost.

V svojih raziskavah je preučevala, kako poslušalci zaznavajo posrednost in vljudnost posameznih oblik zahteve. Uporabila je naslednje oblike izražanja:

- (1) glagolskonaklonsko: *Prestavite avto.*
- (2) performativno: *Zahtevam, da prestavite avto.*
- (3) zabrisano performativno: *Rad bi vas prosil, če prestavite avto.*
- (4) obvezujočo trditev: *Avto boste morali prestaviti.*
- (5) željo: *Rad bi, da bi prestavili avto.*
- (6) spodbudo: *Kaj če bi pospravil kuhinjo?*
- (7) pripravljalo vprašanje: *Bi hotel pospraviti nered v kuhinji?*
- (8) močan namig: *Kuhinjo si pustil v hudem neredu.*
- (9) milejši namig: *Ne maramo nobene gneče.*

Predstavljen lestvica zahtev poleg posrednosti izražanja upošteva še stopnjo ilokucijske prosojnosti in temelji na predpostavki, da razumevanje zahteve zahteva tem večji interpretativni napor, čim bolj je ta izražena posredno. Zahteve so uporabili v petih različnih položajih: študent zahtevo izreče sostanovalcu (cimru), študent prosi kolega za zapiske predavanj, sosed povpraša za vožnjo domov, policist zahteva od voznika, naj premakne avtomobil, in profesor od študenta, naj prestavi seminar za teden dni po dogovorjenem roku. Poskusnim osebam so opisali položaje, sledilo je devet povedi, ki so se razlikovale po stopnji neposrednosti in pragmatične jasnosti. Najneposrednejše in pragmatično jasne so zahteve, ki ilokucijsko dejanje izražajo neposredno, tj. z velelnikom, performativom ali glagolom prisile (morati). Ocenjevalna lestvica vljudnosti in neposrednosti (direktnosti) je imela devet stopenj. Poskusne osebe so bili govorniki hebrejskega jezika in angleško govoreči Amerikanci. Zaznava neposrednosti in vljudnosti se je pokazala kot stopenjska razsežnost. Nanjo vplivajo poleg oblike še okoliščine.

Skupino neposredno izraženih zahtev sestavljajo velelnik, želja, obvezujoča trditev in performativ. Drugo skupino tvorijo spodbuda, zakriti performativ in pripravljalo vprašanje, tretjo namig. To je najposrednejša oblika zahteve. Najmanj vljudne so po oceni Angležev in Hebrejcev velelnik, obvezujoča trditev in želja, za najvljudnejšo pa so ocenili

konvencionalno obliko zahteve (Ali bi lahko). V tej obliki sta po mnenju Blum-Kulke združeni tako potreba po pragmatični jasnosti kot potreba po neprisilnem izražanju zahteve. Že R. Lakoff je poudaril, da je pragmatična jasnost pomembna prvina vljudnosti. Maksimalna pragmatične jasnosti zahteva: Ne zamegljuj ilokucijske namere prek razumnih meja in bolj, kot je potrebno zaradi razmerja iz oči v oči (1987: 144). Pretehtati je treba napor prisile in napor umske obremenitve, ki je potrebna za ugibanje sporočenega pomena. Vljudnost tako določata dve maksimi: potreba, izogniti se prisilnosti, in potreba, zahtevo izreči pragmatično zadosti jasno. Če sta zadovoljeni obe potrebi sočasno, je učinek vljudnosti največji. To je mogoče doseči s strategijo konvencionalne posrednosti, tj. rabo posredno izražene zahteve, ki je zaradi pogoste rabe postala konvencionalna oblika vplivanja. To omogoča razumeti, zakaj namig ni bil ocenjen kot najbolj vljudna oblika. Je sicer najposrednejša oblika zahteve, a ker je pragmatično premalo prosojna, zahteva prevelik interpretativni napor na poti od dobesednega k sporočenemu pomenu. Angleži so to obliko ocenjevali za vljudnejšo kot Hebrejci. Slednji po interpretaciji Blum-Kulke visoko cenijo iskrenost govora, ki je povezan s pojmi neposreden, resničen, preprost in spontan govor.

Pragmatična jasnost je po mnenju Blum-Kulke bistveno povezana z uspešnim in uravnoteženim sporazumevanjem. V zvezi s pojmom pragmatična jasnost opozarja na močnejšo in šibkejšo razlagalno različico. Močnejša različica predpostavlja, da je pragmatična jasnost univerzalna pragmatična kategorija, šibkejša, da je odvisna od kulturnih okoliščin in jo v raznih kulturah različno vrednotijo. Njena raziskava govori v prid šibkejše različice, po kateri je vrednotenje pragmatične jasnosti odvisno od kulture.

To podmeno podpira tudi raziskava A. S. S. Marmaridou (1987: 721–763). Raziskovalka je primerjala angleška in grška besedila, ki jih je izreklo letalsko osebje potnikom. Vsebina sporočil obeh primerjanih parov je bila enaka, njihova oblika pa je bila odvisna od pragmatičnih strategij, značilnih za primerjani jezikovno-kulturni skupnosti. Tudi ona je domnevala, da so pragmatične strategije kulturno odvisne in niso univerzalne. Predpostavka se je potrdila. Grške različice besedil so v večji meri izražale neposredna razmerja med sporočevalcem in naslovnikom (izražene so bile v osebnih oblikah: *Potnike prosimo, da...*), angleška besedila pa so težila k neosebni izražanju in so se izmikala neposrednemu referiranju na sporočevalca in naslovnika (*Potniki so naprošeni, da...*). Raziskovalka ugotavlja, da je izmikanje referiranju na sporočevalca in naslovnika znamenje vljudnostno negativnih kultur (negative politeness culture), obrnjena strategija pa je znamenje vljudnostno pozitivnih kultur (positive politeness culture). To pomeni, da je pri angleških govorcih dosežen ugoden učinek, če se sporočevalec v govornem dejanju odmakne od udeleženih oseb. Seveda to velja le za opisane pragmatične okoliščine, tj. govor osebja v letalu. Raziskave govorijo v prid podmeni, da so pragmatične strategije kulturno odvisne. Zato bi bil sklep, da so Grki vljudnejši in neposrednejši od Angležev, poenostavljen. Primerneje je ugotoviti, da se obe jezikovni in kulturni skupnosti razlikujeta.

Vprašanje, ali med sporazumevanjem osebni stik krepi tudi na izrazni ravni ali pa se mu izmikati, je nedvomno pomembno vprašanje, odgovor pa je odvisen od udeleženih oseb, vrste dejanja, okoliščin in jezikovno-kulturnih navad skupnosti. Glede na naravo tega medosebnega stika bi lahko govorili o "hladnem", neosebni, tudi objektivističnem govoru, in o govoru, v katerem skuša govorec doseči močan in neposreden medosebni stik, tako da svoje razmerje do naslovnika izrazi. Pomen tega razmerja potrjuje tudi valenčna zgradba performativnih glagolov, ki odpirajo mesta treh sklonskih udeležencev (verjamem ti, da; povedal mi boš), vendar pa dajalniškega sklona, ki ga lahko zasede naslovnik, ni obvezno izraziti. Ko je nastopajoča študentka učenca povabila *Povedal mi boš, kaj je (...)*, jo je učiteljica mentorica pokarala, da med njo in učencem ni osebnega razmerja, ona je tu zato, da ga uči, zato naj postavlja vprašanja v neosebni odliki: *Povej, kaj je (...)*. Dejstvo je, da v pogovoru razmerje do propozicijske vsebine vselej preči medosebno razmerje med sporočevalcem in naslovnikom. Pravila o tem, kdaj ga bomo izrazili in kdaj ne, so neraziskana. Odvisna so od medosebnih razmerij in pragmatičnih strategij govornika.

Blum-Kulka je ovrgla podmeno, da čim bolj posredno je zahteva izražena, tem večji interpretativni napor zahteva njeno razumevanje in tem vljudnejša je. Tu se zastavlja vprašanje, ali velja podmena, da je razumevanje posredno izraženih zahtev zapletenejše od neposredno izraženih. Teoretična pričakovanja je empirično preverjal R. W. Gibbs (1985: 97–110). Ugotovil je, da če je zveza med obliko zahteve in okoliščinami konvencionalna, potem izpeljevanje sporočenega pomena iz dobesednega ne zahteva večjega psihičnega navora. Če pa ta zveza ni konvencionalna, potem je razumevanje posredno izraženih zahtev bolj zapleteno kot razumevanje neposredno izraženih. Ta ugotovitev je skladna s podmeno Blum-Kulke, da prevelik interpretativni napor pri sklepanju iz posrednega na neposredni pomen zmanjšuje učinek vljudnosti.

Seveda ni pomembna samo oblika zahteve, ampak tudi njena vsebina. Gibbs opozarja, da je treba izbrati vsebine, ki skušajo vnaprej odstraniti ovire, ki bi naslovniku preprečevale izpolniti sporočevalčev željo. Če predvidevamo, da je čas tisti, ki bi utegnil naslovnika ovirati, da bi izpolnil našo željo, bomo dejali: *Ali imaš trenutke časa*. In on se bo po vsej verjetnosti odzval: *Kaj pa želiš?* Tako nam je uspelo, da bomo željo izrazili kot odgovor na njegovo vprašanje.

2. Vljudnost kot učinek interakcije med obliko in vsebino zahteve ter okoliščinami izrekanja

Namen raziskave, podmene in postopki

Namen raziskave je bil ugotoviti, kako na oceno vljudnosti vpliva oblika, s katero je zahteva izražena (O), okoliščine izrekanja (K), tj. razmerja med S in N, teža obremenitve, ki jo S z zahtevo nalaga naslovniku (R), in spol (S).

Temeljna podmena raziskave je, da na oceno vljudnosti vpliva oblika zahteve; neposredno izražene zahteve so ocenjevane kot manj vljudne od posredno izraženih. Vendar ocena vljudnosti ni samo funkcija oblike, temveč tudi okoliščin izrekanja in vsebine zahteve, tj. teže obremenitve, ki jo S z zahtevo nalaga N. Vljudnostni učinek je torej funkcija treh temeljnih vrednosti: oblike (O), okoliščin izrekanja (K) in teže obremenitve (R). Vrednosti O, K, R niso neodvisne vrednosti; vrednost O je od vrednosti K in R odvisna vrednost. Njena vloga je, da uravnotežuje razmerja med S in N in učinek tega uravnoteževanja je vrednost V.

Raziskovalni postopek

Podmene smo preverjali empirično. Poskusne osebe so bili dijaki tretjega in četrtega letnika srednjih šol (n = 219) naslednjih smeri: srednja naravoslovna šola (n = 80), srednja pedagoška šola (n = 67), srednja elektrotehniška šola (n = 72). Starost poskusnih oseb je bila 17–18 let.

Zahtevo smo izrazili v 12 različicah:

- D1: Raba velelniške glagolske oblike: *Vrni/urnite mi moj kuli.*
- D2: Raba velelniške oblike z ogovornim zvalnikom: *Mihec/tovarišica, urnite mi moj kuli.*
- D3: Raba performativnega glagola prisile: *Zahtevam, da mi vrneš/urnete moj kuli.*
- D4: Odločevalno vprašanje po naslovnikovem hotenju, voljni pripravljenosti za dejanje: *Ali bi mi hotel/hoteli vrniti moj kuli.* Predpostavlja se, da naslovnik dejanje lahko opravi, če hoče.

- D5: Konvencionalna oblika odločevalnega vprašanja: *Ali bi mi lahko vrnil/urnili moj kuli?* Sporočevalec naslovnikove zmožnosti za dejanje ne predpostavlja, ampak po njej samo vprašuje.
- D6: Zanikana oblika odločevalnega vprašanja: *Ali bi mi ne mogel/mogli vrniti mojega kulija?* Ta oblika spodbuja pozitiven odgovor.
- D7: Izrekanje zahteve z glagolom prisile: *Moj kuli mi boš/boste morali vrniti.*
- D8: Napoved naslovnikovega dejanja: *Vrnil/urnili mi boste moj kuli.*
- D9: Izražanje potrebe: *Kuli potrebujem.*
- D10: Namig: *Kuli sem ti/vam posodil.*
- D11: Izražanje želje: *Rad bi nazaj moj kuli.*
- D12: Prošnja: *Prosim, vrni/urnite mi moj kuli.*

Poleg oblike zahteve smo spreminjali tudi okoliščine izrekanja, tako da smo listo 12 oblik ohranili konstantno, spremenili pa so se sporočevalec, naslovnik in družbena razmerja med njimi. Zajeli smo pet različnih okoliščin (kontekstov K): Ka, Kb, Kc, Kd, Ke.

- Ka: Učitelj je v zbornici pozabil učbenik, zato ne more dati domače naloge. Na učenca se obrne z naslednjimi zahtevami (sledi lista 12 oblik zahteve). Sporočevalec je učitelj, naslovnik učenec. Med njima je neenakovredno/hierarhično in institucionalno družbeno razmerje.
- Kb: Učenec je učitelju posodil kuli, da je lahko popravil domače naloge. Sedaj bi ga rad nazaj. Na učitelja se obrne z besedami (sledi lista 12 oblik zahteve). Razmerje je enako kot v okoliščinah Ka, le da je sporočevalec učenec in naslovnik učitelj. Razlika je tudi v predmetni vsebini zahteve: učitelj prosi učenca za njegov predmet, učenec učitelja za svoj predmet.
- Kc: Učenec je sošolcu posodil zvezek, sedaj ga potrebuje in bi ga rad nazaj. Na sošolca se obrne z besedami (sledi lista 12 oblik zahteve). Med sporočevalcem in naslovnikom obstaja enakovredno razmerje družbene bližine.
- Kd: Učitelja moti odprto okno, zato se obrne na učenca z besedami (sledi lista 12 oblik zahteve). Razmerje je institucionalno in hierarhično kot v okoliščinah Ka.
- Ke: Mama se obrne na sina/hčerko z besedami. (Sledi 12 različic zahteve).

Lista 12 različic zahteve je bila oblikovno konstantna: zahteve so si sledile v enakem zaporedju.

Učencem smo dali navodilo: Oцени, katera zahteva se ti zdi izražena bolj vljudno, katera manj. Uporabi ocene 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. Z oceno 1 oceni po tvojem mnenju najmanj vljudno, z oceno 7 najbolj vljudno izraženo zahtevo.

Prikaz rezultatov in razlaga

Izračunali smo povprečno oceno vljudnosti za posamezne oblike zahtev D1-12 v okoliščinah Ka-e ter ocenili statistično pomembnost razlik s testom t. (Preglednica 1 na str. 17)

Vljudnostni učinek oblike

Ocena vljudnosti je statistično pomembno odvisna od oblike. V vseh okoliščinah dosega najvišjo oceno vljudnosti performativno izražena prošnja (D12, $x = 6,487$). Po oceni vljudnosti se ji najbolj približa odločevalno vprašanje po zmožnosti za dejanje (D5, $x = 5,816$). Glede na vljudnost sta to statistično pomembno različni obliki v vseh okoliščinah. Tema dvema oblikama se najtesneje približa odločevalno vprašanje po hotenju (D4, $x = 5,344$), nato izražanje želje (rad bi, D11, $x = 4,350$) in zanikana oblika odločevalnega vprašanja (D6, $x = 4,182$); to dosega izmed odločevalnih vprašanj najnižjo

Preglednica 1: Povprečna ocena vljudnosti (x) za zahteve D1-12 v okoliščinah Ka-e ter vrstni red zahtev po vljudnosti R

Zahteva	x	xa	R	xb	R	xc	R	xd	R	xe	R	X	R
1.		2,758	9	2,009	10	2,973	11	2,247	10	2,721	10	2,553	10
2.		4,146	5	3,064	7	4,192	5	3,562	6	4,073	6	3,825	6
3.		1,087	12	1,160	12	1,379	12	1,233	12	1,320	12	1,238	12
4.		5,708	2	5,100	3	5,123	3	5,475	3	5,315	4	5,344	3
5.		6,032	3	5,836	2	5,785	2	5,795	2	5,630	2	5,816	2
6.		4,187	4	3,995	4	4,311	4	4,174	5	4,151	5	4,182	5
7.		2,091	10	2,251	9	3,242	10	2,630	9	2,808	8	2,605	9
8.		1,753	11	1,776	11	2,384	9	1,763	11	2,320	11	2,008	11
9.		2,822	8	2,895	8	3,881	7	2,973	8	3,361	7	3,186	8
10.		3,489	6	3,356	6	3,689	8	3,479	7	2,799	9	3,363	7
11.		3,393	7	3,361	5	4,128	6	5,183	4	5,589	3	4,350	4
12.		6,553	1	6,333	1	6,361	1	6,594	1	6,594	1	6,487	1
x..		44,018		41,137		47,447		45,105		46,680			

oceno vljudnosti. Prošnja ter odločevalni vprašanji po zmožnosti in hotenju tvorijo zgornjo vljudnostno skupino, pri čemer je vprašanje po zmožnosti ocenjeno za vljudnejše kot vprašanje po hotenju, slednje pa vljudnejše od negativno izražene oblike (ali bi ne mogel). Videti je, da ta oblika vsebuje večjo mero prisilnosti, ker napeljuje na pritrdilni odgovor. Razlike med temi oblikami so v vseh okoliščinah statistično pomembne, tako da ne tvorijo vljudnostno homogene skupine zahtev.

Po vljudnosti so najnižje uvrščene naslednje oblike zahtev: zadnje, dvanajsto mesto zaseda performativno izrečena zahteva (D3, $x = 1,238$), tej sledi deklarativna napoved naslovnikovega dejanja (D8, $x = 2,008$), velelniška oblika (D1, $x = 2,553$) in z naklonskim glagolom prisile izražena zahteva (D7, $x = 2,605$). Rečemo lahko, da so neposredno, s slovničnimi ali leksičnimi sredstvi izražene zahteve ocenjene za najmanj vljudne in da ima leksično izražena prisilnost močnejši tovrstni učinek (zahtevam) kot slovnično izražena neposrednost (glagolska velelniška oblika). Zanimivo je, da drugo mesto po nevljudnosti zaseda zahteva, izražena kot deklarativna napoved naslovnikovega dejanja. To je zelo prisilna oblika, saj izraža sporočevalčevno moč, da napove, kaj bo v prihodnosti storil naslovnik. V srednjo vljudnostno skupino smo uvrstili zahteve, ki zasedajo — upoštevaje okoliščine — šesto, sedmo in osmo mesto. To so velelniška zahteva, omiljena z rabo ogovornega zvalnika (Tovariš, vrnite (...), D2, $x = 3,825$) ter obe posredno, v obliki namiga izraženi zahtevi (D10 — Učbenik sem pozabil v zbornici, $x = 3,363$; D9 — Učbenik potrebujem, $x = 3,186$).

Izidi kažejo, da raba ogovornega zvalnika močno okrepi vljudnostni učinek velelniške oblike in da so posredno, v obliki namiga izražene zahteve ocenjene kot vljudnejše od neposredno izraženih zahtev ter hkrati kot manj vljudne od prošenj in konvencionalno, v obliki odločevalnih vprašanj izraženih zahtev. Tu se podatki ujemajo z ugotovitvami J. Blum-Kulke (1987), ki ugotavlja, da so te oblike ocenjevane kot manj vljudne zaradi pragmatične neprosojnosti. Tako lahko rečemo, da ima ob prošnjah največji vljudnostni učinek konvencionalna posrednost v obliki odločevalnih vprašanj. Pri njih se ve, da gre za sporočevalčevno vljudnostno potezo in da je dejanska namera sporočila zahteva. Pri zahtevah v obliki namiga pa se pričakuje, da si bo zahtevo izrekel naslovnik sam, in sicer na podlagi konverzijskega sklepanja o sporočevalčevih potrebah. Pri tem je eksplicitno sklicevanje na potrebe ocenjeno kot manj vljudno od navajanja drugih okoliščin, ki omogočajo sklepati o govorčevih potrebah in željah. Eksplikacija potrebe deluje posebej nevljudno v hierarhičnih in neenakovrednih odnosih med S in N.

Vljudnostni učinek oblike in okoliščin izrekanja

Ali so okoliščine dejavnik, ki vplivajo na oceno vljudnosti oblikovno izenačene liste zahtev? Okoliščine so dejavnik, ki ob enakih oblikah statistično pomembno vplivajo na povprečno oceno vljudnosti liste dvanajstih, oblikovno izenačenih povedi. Najprej lahko ugotovimo, da je lista 12 oblik ocenjena kot najvljudnejša v enakovrednem družbenem razmerju sošolec — sošolec (Kc, $x = 47,447$) in razmerju družbene/družinske domačnosti mati — sin/hči (Ke, $x = 46,680$). Razlika med ocenama vljudnosti v teh dveh okoliščinah ni statistično pomembna.

Kot najmanj vljudna je lista ocenjena v razmerju družbene neenakovrednosti, ko se z zahtevami podrejeni člen — učenec — obrača na nadrejenega — učitelja (Kb, $x = 41,137$). Ta vrednost je najnižja in se statistično pomembno razlikuje od ocen vljudnosti v vseh drugih okoliščinah.

V okoliščinah Ka ($x = 44,018$) in Kd ($x = 45,105$) se dobljeni srednji vrednosti ocen razlikujeta statistično pomembno med seboj in od ocen v vseh drugih okoliščinah.

Sklenemo lahko, da je učinek vljudnosti statistično pomembno odvisen od oblike zahteve in okoliščin, v katerih te oblike izrečemo. Enako listo dvanajstih oblik zahteve poskusne osebe zaznavajo kot najbolj vljudno v enakovrednih družbenih razmerjih, v razmerju družbene bližine in domačnosti (sošolec-sošolcu, mati hčeri/sinu), kot manj vljudno pa v neenakovrednih razmerjih, ko se z zahtevami obrača učitelj na učence. Lista je ocenjena za najmanj vljudno v neenakovrednih razmerjih, ko se podrejeni člen obrača na nadrejenega, učenec na učitelja. V enakovrednih razmerjih se torej pričakuje manj vljudnosti kot v neenakovrednih, od podrejenega člena družbenega razmerja se pričakuje več vljudnosti kot od nadrejenega. Vljudnost je torej funkcija oblike in okoliščin izrekanja.

Ocena vljudnosti in spol

Zanimalo nas je, ali je ocena vljudnosti odvisna od spola. V ta namen smo izračunali srednje vrednosti ocen, ki so jih posameznim zahtevam D1-12 dali v okoliščino Ka-e moški ($n = 127$) in ženske ($n = 87$).

Preglednica 2: Povprečna ocena vljudnosti ($\bar{x}$) za moške (M) in ženske (Ž) v okoliščinah Ka-e

x zahteva	xa		xb		xc		xd		xe	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
1.	2,661	2,885	1,992	1,966	2,890	3,069	2,181	2,356	2,575	2,874
2.	4,024	4,299	3,079	2,977	4,134	4,299	3,520	3,632	4,039	4,092
3.	1,063	1,126	1,157	1,161	1,425	1,299	1,299	1,149	1,409	1,184
4.	5,646	5,728	5,094	5,046	5,039	5,218	5,354	5,644	5,220	5,301
5.	5,850	6,287	5,614	6,138	5,646	6,000	5,520	6,207	5,417	5,897
6.	4,299	3,989	4,047	3,931	4,181	4,506	4,071	4,345	3,976	4,391
7.	2,142	2,011	2,220	2,299	3,126	3,379	2,567	2,678	2,638	3,023
8.	1,866	1,621	1,803	1,724	2,378	2,368	1,811	1,701	2,244	2,414
9.	2,906	2,736	2,921	2,885	3,866	3,862	3,173	2,678	3,323	3,391
10.	3,520	3,425	3,394	3,287	3,701	3,632	3,622	3,287	2,835	2,782
11.	3,354	3,437	3,425	3,253	4,079	4,161	5,000	5,402	5,370	5,885
12.	6,551	6,529	6,244	6,425	6,315	6,391	6,551	6,632	6,496	6,713
X.	43.882	44.126	40.992	41.092	46.780	48.184	44.669	45.713	45.543	48.034

Odvisne zveze med oceno vljudnosti v okoliščinah Ka-e in spolom smo preizkusili s testom χ^2 . Statistično pomembnih razlik nismo ugotovili v razmerjih družbene bližine, tj. v

okolisčinah Kc (sošolec—sošolec) in v okoliščinah Kb (podrejeni člen družbenega razmerja — učenec — se obrača na nadrejenega — učitelja). V okoliščinah Ka so ženske pokazale večjo občutljivost za rabo odločevalnega vprašanja D5 (Ali bi lahko) in za izražanje učiteljeve želje D11 (Rad bi). V tej obliki izraženo zahtevo so ocenile za vljudnejšo kot moški in razliki sta statistično visoko pomembni ($x^2_5 = 20,102$, $p < 0,001$; $x^2_{11} = 18,019$, $p < 0,01$).

Pri zahtevi D5 se razlika v enaki smeri potrdi tudi v okoliščinah Kd. Z njo se ponovno obrača učitelj na učence ($x^2_5 = 22,974$, $p < 0,001$). Nasprotno pa v tej okoliščini ženske ocenijo za manj vljudno zahtevo D10, izraženo kot namig ($x^2 = 22,042$, $p < 0,001$). Različna občutljivost moških in žensk na vljudnostne različice zahteve se je potrdila v obeh hierarhično strukturiranih okoliščinah, ko se z zahtevo obrača učitelj na učence (Ka, Kd), ne pa tudi v enakovredno strukturiranih okoliščinah (Kc) in v okoliščinah, ko se podrejeni člen obrača na nadrejenega (Kb). Zato lahko rečemo, da so ženske občutljivejše na vljudnost učiteljevih zahtev kot moški. V podobni smeri govorijo tudi ugotovitve raziskave, v kateri smo preučevali učenčeve želje glede tega, kako naj bi jih učitelji poimenovali. 100 % vprašanih učenek je odgovorilo, da si želi poimenovanje z imenom, pri moških pa se je za tako poimenovanje odločilo samo 42 %, 48 % pa za poimenovanje s priimkom. Raziskava je bila opravljena na malem vzorcu in ima vrednost podmene (D. Horvat, 1989). Učitelji tako tudi ravna. Na deklice se v večji meri kot na fante obračajo tako, da jih pokličejo po imenu.

V okoliščinah Ke je statistično pomembna razlika pri zahtevi D1 (Olupi krompir; $x^2_1 = 11,445$, $p < 0,05$). Ženske ocenijo tako izraženo zahtevo za vljudnejšo od moških. Razlog je iskati v dejstvu, da so te zahteve za njih bolj pričakovane in pogoste, saj so one tiste, ki običajno pomagajo pri gospodinjskih poslih. Tudi ukaz *Sedi!* ocenjujejo za vljudnejšega kot moški. Razliki sta statistično pomembni ($x^2 = 20,129$, $p < 0,001$).

Preglednica 3 prikazuje ocene vljudnosti za razne oblike zahteve, s katerimi naslovnik vabimo, naj sede.

Preglednica 3: Povprečna ocena vljudnosti ($\bar{x}$) za povedi, s katerimi od naslovnika zahtevamo, naj sede

Povedi	$\bar{x}$	M	$\bar{z}$
1. Sedi.	2,658	2,386	2,943
2. Ne bi hotel sesti?	4,954	4,937	4,989
3. Zakaj ne sedeš?	5,023	4,913	5,161
4. Izvoli sesti.	6,584	6,583	6,621

Ocena vljudnosti in teža obremenitve

Leech (1983) je opozoril, da je učinek vljudnosti odvisen od teže obremenitve, ki jo z zahtevo nalagamo naslovniku. Naslovnik zahtevo oceni s stališča škode in koristi, ki jo bo imel od zahtevanega dejanja. Ob enaki obliki zaznava kot bolj vljudno tisto zahtevo, ki je v njegovo korist. To podmeno smo preverjali empirično. Oblikovali smo listo velelniško izraženih zahtev, spreminjali pa smo njihovo vsebino na lestvici škode in koristi (Leech, 1983; cost-benefit scale). Oblika zahtev se torej ni spreminjala, vse so bile izražene velelniško, spreminjala se je le njihova vsebina. Preglednica 4 prikazuje njihovo obliko, vsebino in oceno vljudnosti, ki so jim jo pripisovali dijaki oz. moški in ženske.

Preglednica povprečnih ocen vljudnosti zgovorno kaže, da je ocena vljudnosti v velelniški obliki izraženih zahtev odvisna od ocene škode ali koristi, ki jo ima od zahtevanega dejanja sporočevalec oz. naslovnik. Razmerje je mogoče izraziti z ugotovitvijo: čim bolj je dejanje v naslovnikovo škodo, tem bolj je velelnik ocenjen kot nevljuden. Dejanje, izraženo z velelnikom *Olupi krompir*, je za naslovnika bolj obremenjujoče kot dejanje, izraženo s *Sedi*.

Preglednica 4: Povprečna ocena vljudnosti (x) veleznika ob različni stopnji škode ali koristi zahtevanega dejanja

Povedi	x	M	Ž	
1. Olupi krompir.	2,183	2,031	2,299	
2. Daj mi časopis.	2,388	2,189	2,598	v naslovnikovo škodo
3. Sedi.	2,804	2,591	3,034	
4. Poglej tole.	4,397	4,181	4,609	$\chi^2 = 28,177$
5. Vzemi še en sendvič.	5,753	5,598	5,920	$p < 0.001$
6. Uživaj na počitnicah.	6,146	5,976	6,356	v naslovnikovo korist

Prva zahteva je ocenjena — ne glede na enako obliko — za bolj vljudno kot druga. Na sredino se umešča zahteva *Daj mi časopis*.

Čim bolj je dejanje v naslovnikovo korist, tem višja je ocena vljudnosti ustrezne oblike. Poskusne osebe so ocenile za najvljudnejšo zahtevo *Uživaj na počitnicah*, sledi zahteva *Vzemi še en sendvič*, na zadnje mesto v tej skupini se uvršča zahteva *Poglej tole*.

Raziskava potrjuje vlogo, ki jo ima na pragmatično zaznavo in vljudnostni učinek zahteve ocena na skali škode — koristi. Zato govorci zahtev, ki so v njihov prid oz. v naslovnikovo škodo, praviloma ne izrekajo v neposredni obliki, ampak v posredni. Tako se teža obremenitve omili z videzom svobodne odločitve za dejanje. Zahteve, ki so v naslovnikovo korist, izrekamo neposredno: *Popij še kozarček*, *Vzemi še sendvič*, *Oglasi se kaj*.

Sklepne ugotovitve

V raziskavi smo predpostavili, da je pojem vljudnosti povezan s pozitivnim vrednostnim stališčem. Vrednostna obremenitev pojma in njegova šibka vsebinska določenost nas je napeljala na misel, da imamo opraviti z ideološkim pojmom, ki govorna dejanja opredeljuje vrednostno, namesto da bi jih pojasnjeval vsebinsko.

Izhajali smo iz predpostavke, da je vljudnost interakcijski učinek soodvisnih vrednosti: oblike, s katero je zahteva izražena, družbenih razmerij med sporočevalcem in naslovnikom, predvsem razmerij enakovrednosti in neenakovrednosti, bližine ali razdalje, družbene moči ali nemoči, ter teže obremenitve, ki jo z zahtevo nalagamo naslovniku. Podmene smo potrdili. Vljudnost je funkcija vseh treh vrednosti (O, K, R), te pa niso neodvisne, temveč so v interakciji. Izsledki raziskave o razmerju med obliko in vljudnostjo se skladajo z izsledki J. Blum-Kulke (1987). Posredno izražene zahteve imajo večji vljudnostni učinek kot neposredno izražene. Konvencionalno posredno izražene so ocenjene za bolj vljudne od nekonvencionalnih namigov.

Raziskava potrjuje, da vljudnost ni samo funkcija oblike, temveč tudi konteksta izrekanja. Ista oblika ima večji vljudnostni učinek v enakovrednih kot v neenakovrednih, hierarhičnih razmerjih. Za najmanj vljudno je lista ocenjena v položaju, ko se z zahtevami obrača podrejeni član družbenega razmerja na nadrejenega (učenec na učitelja), kot najbolj vljudna pa v položaju družbene enakovrednosti (sošolec-sošolec) in bližine (mati-sin/hčerka). V hierarhičnih razmerjih se pričakuje večja stopnja vljudnosti kot v enakovrednih.

To pa pomeni, da s posrednimi oblikami na simbolični ravni uravnotežujemo družbeno razliko in razdaljo. Učinek takega uravnoteževanja je vljudnost.

LITERATURA

Blum-Kulka, S. (1987): Indirectness and Politeness in Requests: Same or Different. *Journal of Pragmatics* 11: 131—146, North Holland.

- Brown, P., Levinson, S.C. (1987): *Politeness. Some Universals in Language Usage*. London: Cambridge University Press.
- Cherry, R.D. (1988): *Politeness in Written Persuasion*. *Journal of Pragmatics* 12: 63—81, North Holland.
- Gibbs, R.W. (1985): *Situational Conventions and Requests*. V: J.P. Forgas: *Language and Social Situations*, New York: Springer Verlag.
- Jacobs, S. (1990): *Functional Substitution as an Alternative to the Indirect Speech Act Hypothesis for How to Make an Argument and Other Kinds of Speech Acts*. Referat na Mednarodni pragmatični konferenci, Barcelona, 1990.
- Javarnaud, P. (1987): What's language all about? A review of Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire*. Paris, 1982, *Journal of pragmatics* 11: 721—736, North Holland.
- Leech, G.N. (1983): *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Marmaridou, A.S.S. (1987): *Semantic and Pragmatic Parameters of Meaning*. *Journal of Pragmatics* 11: 721—736, North Holland.
- Searle, J.R. (1979): *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Žilavec, S. (1988): *Neposredno in posredno izražanje sporočanje namere*. Diplomski naloga. Filozofska fakulteta v Ljubljani.
- Kunst Gnamuš, O. (1991): *Sporazumevanje med željo, resnico in učinkom*. Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja.

Summary

UDC 808.63-561.63:165.74:007:316

Olga Kunst Gnamuš

INDIRECTNESS AND POLITENESS IN UTTERING A REQUEST

The present research is based on the basic pragmatic notions of variability, the possibility of choice, contextuality, intentionality and acceptability. These notions are taken into account in the research of the effects of politeness of the means of expression at your disposal when uttering a request. It is empirically verified that politeness has a pragmatic value, which comes about in the interaction between the form of the utterance, the content and the rank of imposition, as well as the context of utterance. The interactional value of the pragmatic notions and their contextual sensitivity is thus confirmed.

FRAN MIKLOŠIČ KOT PREVAJALEC POLJSKE POEZIJE

1. Uvodna pojasnila in omejitve. Ker je Miklošičevo prevajalsko pero zamikala poljska poezija dvakrat — prvič programsko v tridesetih letih prejšnjega stoletja v krogu slovenskih štajerskih romantikov v Gradcu, drugič pedagoško ob delu za slovenska gimnazijska berila skoraj dve desetletji pozneje na Dunaju, se zdi najbolj primerno: 1. opozoriti na zgodovinski in književni kontekst (in položaj) Miklošičevih prevodov izbranih del iz poljske književnosti in poskušati (vsaj približno) dognati motivacijo za njihov nastanek, 2. prikazati uresničevanje (in tudi uresničitve) v izvirniku vsebovanih "prevajalskih navodil" v vsakem prevodnem poskusu, 3. nakazati smeri učinkovanja Miklošičevih prevodnih dejanj v sočasni in poznejši slovenski prevodni poeziji.

2. O Miklošičevem prevajalskem izboru poljskih pesemskih besedil

2.1 Miklošičevo literarno obzorje se je oblikovalo v graškem romantičnem krogu, ki se je odpiral evropskemu in posebej slovanskemu kulturnemu svetu in ob njem in v njem iskal svojo identiteto, preskušalo se je in rodilo sadove ob Vrazovih, žal neuresničenih založniških in programskih projektih, kakršna naj bi bila almanaha *Cvetlice z vrta vsakega izobraženega* in *Metuljček*, ki naj bi ob izvirni poeziji prinašala tudi prevode izbranih besedil imenitnih evropskih pesnikov tedanjega in preteklega časa, kot so: Byron, Gray, Goethe, Schiller, Mickiewicz, Lamartine, Petrarca in Dante¹. Miklošičev delež pri teh projektih se omejuje na prevod po ene pesmi romantičnih sodobnikov iz angleškega (Byron²) in poljskega (Mickiewicz³) sveta, ki sta preokrenila razvoj domače književnosti in opazno vplivala tudi na podobo evropskega pesništva tistega časa, in prevod lirske miniature *Sivi golob* ruskega sentimentalističnega pesnika Karamzina⁴. Izbrana besedila povezuje položaj izpovedovalca zunaj vrednot, ki ga kot človeka utemeljujejo, in slutnja, če že ne spoznanje, o nemoči stika z njimi, hkrati pa zavest o nujnosti sveta in bivanja, kar vse se uvršča v romantične programe prvih desetletij devetnajstega stoletja.

2.2 Izbor poljskih besedil za srednješolska berila sledi Miklošičevi predstavi o obsegu in obliki kompendija vednosti o književnosti, ki naj bi jo obvladoval slovenski izobraženec, o vzgojni knjigi, ki naj bi bila "fletno oblečen fant" in ne "s krpami obložena baba"⁵: k taki podobi beril ne vodijo sestavljalca samo izvirna slovenska leposlovna besedila, primerni so tudi prevodi, in to izbrani: "...pa ni treba, da vse bode izverno, meni bi tudi dobri prevodi dobrih virov po volji bili"⁶; za berilo izbrani "dobri izvor" naj bi imel pregledno zgodbo in izrazito sklepno poanto: ta lastnost povezuje besedili (Kochanowskega *Lipo* in Karpińskiego *Mladi knez in slavič*), ki ju je (v nasprotju s programsko aktualnostjo) iz poljske književne preteklosti prevedel Miklošič, s prevodom Puškinove pravljice *Ribič in ribica*⁷.

¹ Prim. Jože Pogačnik, "Miklošič in ilirizem", *Sodobnost*, 39/1991, št. 10, str. 933, 940—941.

² Miklošičev ilirski prevod Byronove pesmi *Bišernu prijatelju* objavlja v knjigi *Miklošičeva korespondenca z Južnimi Slovani* (Maribor 1991, str. 63) Katja Sturm Schnabl.

³ Miklošičev prevod prvega *Krimskega soneta* Adama Mickiewicza je pod naslovom *Domovina* objavil in komentiral Vatroslav Jagić v *Ljubljanskem zvonu*, 15/1895, str. 187—188.

⁴ V opombi 2 navedeno delo, str. 63. Prim. še: Stanislav Hafner, "Fran Miklošič v življenju in delu", *Miklošičev zbornik*, ur. Viktor Vrtnjak, Maribor 1991, str. 14.

⁵ Miklošič v nedatiranem pismu Muršcu leta 1850, prim. v opombi 2 navedeno delo, str. 80.

⁶ Miklošič v pismu Muršcu, 14. novembra 1849, prim. v opombi 2 navedeno delo, str. 70; prim. še: Miklošičevo pismo Bleiweislu istega dne, isto delo, str. 71. O tem tudi: Tatjana Hojan, "Miklošič in slovenska gimnazijska berila", *Miklošičev zbornik*, ur. Viktor Vrtnjak, Maribor 1991, str. 225—228.

⁷ "Ribar in riba. Po A. S. Puškinu", v: Fran Miklošič, *Slovensko berilo za peti gimnazialni razred*, Dunaj 1853, str. 59—64.

3. O oblik(ovanost)i Miklošičevih poslovenitev izbranih poljskih pesemskih besedil.

Slovenski prevajalci vsaj od razsvetljenstva naprej prevajajo tako smisel kot obliko pesniškega besedila in tako bogatijo slovensko poezijo z novimi verzniimi, strofičnimi in stalnimi pesemskimi oblikami ali pa obstoječe modificirajo na način, kot ga zahteva izvirnik.

3.1 Miklošič je s prevodom prvega *Krimskega soneta* Adama Mickiewicza z naslovom *Stepy akermanske* (v prevodu je sonet naslovljen z *Domovina*) kot prvi slovenski prevajalec segel po poljskem sonetu, kakršnega je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja izoblikoval prav Adam Mickiewicz, legitimiral in potrdilo pa ga je romantično poljsko sonetopisje: gre za trinajsterski (7 + 6) sonet s klasičnim dvočlenskim oklepajočim rimanjem v kvartetnem delu (abbaabba) in najpogosteje dvočlenskim prestopnim rimanjem v tercetnem (cdcdcd). Kar zadeva zaporedje izglasnih stikov verzov, se poljski romantični sonet ne loči od slovenskega, loči ga samo verzno izrazilo — silabični trinajsterec (7 + 6):

STEPY AKERMANŚKIE⁸

Wpłynąłem na suchego przestwór oceanu,
Wóz nurza się w zieloność i jak łódka brodzi;
Śród fali tak szumiących, śród kwiatów powodzi,
Omijam koralowe ostrowy burzanu.

Już mrok zapada, nigdzie drogi ni kurhanu,
Patrzę w niebo, gwiazd szukam, przewodniczek łodzi;
Tam z dala błyszczący obłok? tam jutrzeńka wschodzi?
To bliższy Dniestr, to weszła lampa Akermanu.

Stójmy! — jak cicho! — słyszę ciągnące żurawie,
Których by nie dościgły źrenice sokoła;
Słyszę, kędy się motyl kofysa na trawie,

Kędy wąż śliską pierśią dotyka się zioła.
W takiej ciszy! — tak ucho natężam ciekawie,
Że słyszałbym głos z Litwy. — Jedźmy, nikt nie woła!

Miklošičev prevod ohranja razporeditev rim iz izvirnika: iz njega prepisuje tudi tista prostorska določila, ki v rimi zaznamujejo predstavljeni svet z romantično eksotiko (rima a), in celo odziv upovedovalca na dogajanje v tako zamejenem svetu (rima c). S pogumno romantično gesto pa preseže zapoved izometrije, ki jo je postulirala slovenska razsvetljenska verzološka misel⁹, in kot sonetno verzno izrazilo sprejema jambški trinajsterec brez stalne zarezje (verzi: 1, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14), ki je slovenskemu romantičnemu sonetu tuj, in tipično slovenski sonetni verz — jambški enajsterec (verzi: 2, 6, 8):

DOMOVINA¹⁰

Iz krimskih sonetov Mickjeviča poslovenil Fr. Miklošič

Po suhi plavam zdaj ravnici oceana,
Voz trava krije, voz ko ladja brodi;
Po šumnih senožitih mnogi cvetov rodi
Obdajajo erdeče otoke burjana.

⁸ Izvirnik navajam po: Adam Mickiewicz, *Dzieła*, tom I: *Wiersze*, ur. Julian Krzyżanowski & all., Warszawa 1955, str. 259.

⁹ Prim. Tone Pretnar, "Oblikovanje verzne norme v slovenskem razsvetljenstvu", *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, ur. Boris Paternu, *Obdobja* 1, Ljubljana 1979, str. 291–318.

¹⁰ *Ljubljanski zvon*, 15/1895, str. 187–188.

Že mraz prihaja, ni ga pota ni kurgana,
Pogledam v nebo, zvezda naj me vodi;
Tam okno se blešči, tam se danica rodi,
Tu Dnjestr, tam je lampa Akermana.

Postojmo! Vse je tiho! piščijo žerjavi,
Ki jih sokola ne uzerla bi zenica;
In slišim, kjer se ziblje le metulj na travi,

In kjer se je pod kačo šibnila travica;
V tišini taki želja me goreča davi,
Glas vslišati iz Litve. — Pojd' mo. ni ga klica.

S to gesto se Miklošič kot prevajalec približuje Stanku Vrazu, ki je tipično poljsko razsvetljensko enajstersko—osmersko stanislavovsko kitico v prevodu Mickiewiczzeve balade *Očetova urnitev* prevedel s prepletom jambskih enajstercev in trohejskih osmercev¹¹.

3.2 Takega romantičnega poguma pri ravnanju z verznim izrazilom v prevodnem pesemskem besedilu ni v Miklošičevi slovenitvi lirske miniaturne hvalnice *Lipa* Jana Kochanowskega; izvirno besedilo je sestavljeno iz šestih rimanih trinajsterskih (7 + 6) dvostišij:

NA LIPE¹²

Gościu, siądź pod mym liściem, a odpoczni sobie!
Nie dójdzie cię tu słońce, przyrzekam ja tobie,
Choć się nawyszej wzbije, a proste promienie

Ściągną pod swoje drzewa rozstrzelane cienie.
Tu zawždy chłodne wiatry z pola zawiewają,
Tu słowicy, tu szpacy wdzięcznie narzekają.
Z mego wonnego kwiatu pracowite pszczoły
Biorą miód, który potym szlachci pańskie stoły.
A ja swym cichym szeptem sprawić umiem snadnie,
Że człowiekowi łacno słodki sen przypadnie.
Jabłek wprawdzie nie rodzę, lecz mię pan tak kładzie
Jako szczep napłodniejszy w hesperyskim sadzie.

Dvodelni trinajsterski silabični verz (7 + 6) sloveni Miklošič z rastočim jambskim štirinajstercem s pogosto zarezo po sedmem zlogu: samo v 6., 11. in 12. verzu ni besedne meje po tem zlogu:

LIPA¹³

Po J. Kochanovskomu poslovenil Fr. Miklošič

Prijatelj, sedi se pod mene, in oddahni si,
Ne bo te tukaj gorko peklo solnce, veruj mi,
Naj lih stoji nad nama; naj vse dreva senčico
Ljudem, živalim potnim, zevajočim kratijo;
Prijetno hladni vetri tukaj zmirom vejejo,
Slaviči tukaj in škerjanci vedno pojejo,
Marljive bčele s cvetja mojega dišečega

¹¹ Prim. Tone Pretnar, "O Miklošičevem in Vrazovem prevajanju poljskih verznihi besedil", *Iz zgodovine slovenskega prevajanja*, Ljubljana 1982, str. 33—42; isti, "O sztuce translatorskiej Frana Miklošiča i Stanka Vraza, Na materiale ich przekładów z literatury polskiej", *Rocznik Slawistyczny*, 44/1984, str. 55—67.

¹² Izvirnik navajam po: Jan Kochanowski, *Dzieła poezyckie*, ur. Julian Krzyżanowski, wydanie siódme, Warszawa 1972, str. 170—171.

¹³ Fran Miklošič, *Slovensko berilo za peti gimnazialni razred*, Dunaj 1853, str. 22.

Med zbirajo za mizo ljubega mi soseda,
In s tihim svojim šumom delam dostikrat tako,
Da v mili moji senci potniki zadremlejo;
Res jabolk sladkih ne rodim, vendar me gospodar
Časti kot verta hesperidskega naj lepši dar.

Prevod zaznamuje tipično slovensko moško rimanje, ki izhaja iz dopustnega raznaglaševanja izglasnega metrično krepkega položaja v rastočem verz: oksitonična moška rima je redka (*gospodár-dár*, verza 11 in 12), redka je tudi raznonaglasna rima, ki jo dopušča rastoči verz (*takó-zadrémlejo*, verza 9 in 10), vendar se povezuje z raznaglašeni klavzulami v stično zaporedje, ki obvladuje polovico verzov (*senčico, kratijo, vijejo, pojejo*, verzi 3 do 6), in se približuje zvočnemu slikanju, ki je lastno slovenski ljudski liriki in krajši epiki.

3.3 Karpińskega *Bajka iz francoščine* je v izbirniku oblikovana v osmerskih prestopno rimanih štirivrstičnicah, ki simetrično oklepajo rimano dvostišje v istem merilu:

BAJKA S FRANCUSKIEGO¹⁴

Młody książę z swym mentorem
W lesie przechadzki zażywa,
I nudzi się, panów wzorem,
Bo ten zysk wielkości bywa.

Słownik zaśpiewał na przecie,
Widzi go, słyzy głos rzadki,
Że był księciem chciał w momencie
Złowić i wsadzić do klatki.

Ale gdy bieży z hałasem,
Ptaszek uleciał tymczasem.

Czemuż, rzekł książę markotny,
Słownik, co tak śpiewa mile,
Kryje się w lasach samotny,
A w mym domu wróblów tyle?

Oto: byś miał, mentor rzecze,
Naukę życia przyszłego,
Że głupi sam się przywlecze,
Trzeba szukać cnotliwego.

Miklošič preproste verzne in simetrične strofičnokompozicijske podobe izvirnika s prevodom ni ponovil, temveč natančno v prozi prevedel samo sporočilo prilike:

MLADI KNEZ IN SLAVIČ¹⁵

Po Karpińskem

Mlad knez s svojim učenikom se v lesu sprehaja; dolg čas ga trapi, kar se veliki gospodi v časih godi. Slavič na veji zapoje; mladi knez ga vidi, sliši glas neslišan, in ker je knez, hoče mahom slaviča uloviti in v kletko djati; ali ko s kričem za njim teče, ptiček odleti. Zakaj, pravi knez nezadovoljen, slavič, ki tako milo poje, se skita po gojzdi, v moji palači pa je toliko vrabljev? Za to, pravi učenik, da bi ti nauk imel za bodoče življenje, da se bedaki sami privlačejo, pametnih ljudi pa je treba iskati.

¹⁴ Izvirnik navajam po: Franciszek Karpiński, *Dziela Franciszka Karpińskiego*, Kraków, 1862, str. 428.

¹⁵ Fran Miklošič, *Slovensko berilo za peti gimnazialni razred*, Dunaj 1853, str. 116–117.

Začetek prevoda pa je vendarle izoblikovan tako, da daje bralcu slutiti, da je prevajalec prvotno želel prevesti besedilce v trohejskem osmercu (slovenskem ekvivalentu poljskega silabičnega osmerca), pa je pozneje to namero opustil in nadaljeval v prozi:

Młody książe z swym mentorem → Mlad knez s svojim učnikom

Oceno svojega ravnanja z izvirnikom je prevajalec vpisal v podnaslov prevedenega besedila: po *Karpirjskem*, ki se razlikuje od podnaslavljanja verznih prevodov (po Kohanovskomu *poslovenil*, iz Krinskih sonetov Mickiewicza *poslovenil*), s čimer želi povedati, da gre za prepis vsebine in ne za umetniški prevod, kakršnega je izoblikovalo domače književno izročilo.

4. Miklošičeva slovenitev prvega Mickiewiczzevega Krimskega soneta je spodbudila celo vrsto novih prevajalskih poskusov: od Valjavčevega iz petdesetih let prejšnjega stoletja, ki izmed vseh slovenitev poljskega soneta najbolj dosledno presaja lastnosti izvirnega metra v slovenščino, do končno veljavnega in antološkega prevoda izpod peresa Dušana Ludvika in Rozke Štefanove, ki v šestdesetih letih našega stoletja nahaja ekvivalent poljskemu trinajstercu (7 6) v šesterostopičnem jambskem verzu v akatalektični in hiperkatalektični obliki brez stalne zareze. Pomembno je tudi razlikovanje med *slovenitvijo verznega besedila* in *prevzetjem motiva*: Miklošičev učenec Matija Valjavec *sloveni*, kadar prevaja tako misel kot obliko, in povzema *po*, kadar v tipično slovenski kitici sporoča tisto, kar je ubesedil avtor v tipično poljski¹⁶.

Miklošičevo prevajalsko zgodbo s poljsko poezijo bi rad povzel v prazničnem (in praznično oakroščenem) sonetu:

Fantastično sonet je poustvaril
Romantik, ki obvladal je jezike,
A hkrati iz zakladnice velike
Nekaj prebliskov mladeži podaril.

Umetnost je v umetnost preudaril,
Misli prelival v blagozvočne like,
In malce preoblikoval oblike,
Ker je z besedo spretno gospodaril.

Lipo presadil v svoje je stoletje,
Od doma glas rad slišal bi v tujini,
Šepet pa tudi zanj v šepet odet je

In klic zamre v nevidni domovini.
Če se pa zlije v polnozvočno petje,
Uzre Slovenec v vsej ga veličini.

¹⁶ O Valjavčevem prevodu Mickiewiczzeve balade *Očetova umritev* prim.: Tone Pretnar, "Stanislavovska in mickiewiczzevska kitica v slovenskih prevodih", *Sovretov zbornik*, Ljubljana 1986, str. 147.

Streszczenie

UDK 929 Miklošič F. :884.03-1

Tone Pretnar

FRAN MIKLOŠIČ JAKO TŁUMACZ POEZJI POLSKIEJ

Zainteresowanie Frana Miklošiča poezją polską i wynikające z niego próby translatorskie mają charakter podwójny: programowo—romantyczny (przejawiający się w latach trzydziestych minionego stulecia w kręgu słoweńskich romantyków styryjskich) i oświatowo dydaktyczny (obejmujący okres lat pięćdziesiątych, kiedy uczony przygotowywał czytanki dla słoweńskich klas gimnazjalnych); podwójne są również zamiar i siła oddziaływania przekładu artystycznego oraz jego kształt językowy i formalny.

Aspiracjom romantycznym kręgu styryjskiego sprzyjały europejskie utwory współczesne, wyrastające z niepokoju twórczego wypowiadającego się podmiotu lirycznego i mieszczone w ramach przynajmniej jednego z ówczesnych europejskich nurtów artystycznych: tymi aspiracjami najprawdopodobniej uzasadniony jest Miklošičowski wybór translatorski pierwszego z *Sonetów krymskich* Adama Mickiewicza; tłumaczenie zachowuje rozkład rymów w obu częściach kompozycji sonetowej, eksponując przy tym zdeterminowane przez rym a egzotyczne wyznaczniki przestrzenne świata przedstawionego oraz wywołane przez rym c relacje przebiegające pomiędzy podmiotem lirycznym a budowanym przezeń światem zjawisk. Od oryginału odbiega wybór sonetowego wzorca wersyfikacyjnego: klasyczny trzynastozgłoskowiec polski (7 + 6) zastępuje Miklošič dwoma ekwiwalentami: trzynastozgłoskowcem jambicznym bezśrodnówkowym (obcym romantycznemu sonetowi słoweńskiemu) i również bezśrodnówkowym jedenastozgłoskowcem jambicznym (typowym rozmiarem sonetowym w romantyzmie słoweńskim), utrzymując w ten sposób nietypową wówczas pod względem wersyfikacyjnym postać sonetu słoweńskiego.

Celom oświatowo-dydaktycznym czytanek szkolnych sprzyjały natomiast krótsze utwory wierszowane o przejrzystej budowie fabularnej i wyrazistej puencie, np. bajki, fraszki itp. Spośród polskich utworów tego typu wybrał Miklošič fraszke Kochanowskiego *Na lipe* i Karpińskiego *Bajkę z francuskiego*, przy czym w tłumaczeniu pierwszym aktualizował normy i zwyczaje słoweńskiego wierszowania ludowego (atonizacja ostatniej pozycji metrycznie mocnej w rozmiarach rosnących, różnoakcentowy rym męski), w drugim zaś wiersz zastąpił prozą. Zabieg ostatni w twórczości translatorskiej Miklošiča nie jest zdaniem tłumacza przekładem artystycznym sensu stricto, lecz tylko przekazem tematu oryginału. Ta stratyfikacja translatorska, zainicjowana przez Miklošiča, obecna jest w praktyce tłumaczeniowej jego uczniów i następców, począwszy od Matiji Valjavca.

OB ŠESTDESETLETNICI PROF. DR. MARTINE OROŽEN

Nedavno je obhajala 60-letnico prof. dr. Martina Orožen, redna profesorica in vodja Katedre za zgodovino slovenskega jezika in dialektologijo na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani. Naj ob njenem življenjskem jubileju na kratko predstavimo glavne mejnike, ki so začrtali njeno življenjsko in strokovno usmeritev, ter osvetlimo temeljne kamne iz bogate zakladnice njenega plodnega jezikoslovnega raziskovanja, ki mu je jubilanтка posvetila tako rekoč vse svoje bitje in žitje.

Njena življenjska pot se je začela 12. oktobra 1931 v Turju nad Hrastnikom, v rodu slovenski zgodovini, zemljepisu in šoli predanih ustvarjalcev, kjer je vase vsrkala domačo posavsko govorico, ki ji je vzbudila raziskovalno zanimanje za jezikovno bogastvo slovenskih narečij in govorov.

Leta 1942 se je v rani mladosti soočila s kruto resničnostjo vojne, ko so ji v Mariboru ustrelili očeta kot talca. Šele po vojni je lahko obiskovala gimnazijo v Celju in leta 1951 maturirala ter se vpisala na Filozofsko fakulteto v Ljubljani. Študirala je slovenski jezik in književnost ter primerjalno slovansko jezikoslovje in leta 1957 diplomirala. Najprej je postala asistentka za staro cerkveno slovanščino pri katedri za slovansko filologijo, po reorganizaciji študija 1960 pa asistentka za zgodovinsko slovnico in dialektologijo slovenskega jezika na Oddelku za slovanske jezike in književnosti. Od leta 1961 do 1962 se je izpopolnjevala na polonistiki in slavistiki v Varšavi; v študijskih letih 1962—1964 je bila lektorica slovenskega jezika v Krakovu, kjer je ob lektorskih obveznostih poglobljala znanje o splošnem jezikoslovju pri profesorju T. Milewskem, se seznanjala z novjšimi poljskimi jezikoslovnimi izsledki in pripravljala disertacijo iz zgodovinske oblikoslovno-skladenjske problematike slovenskega jezika. Dve leti (1967—1969) je vodila lektorat slovenskega jezika na Dunaju in v štud. letu 1978—79 v Gradcu. Leta 1966 je dokončala disertacijo z naslovom *Razvoj futuralno-modalnih gramatičnih oblik v knjižni slovenščini od 16. do 19. stoletja* in dosegla naslov doktorice filoloških znanosti. Od 1972. leta je bila docentka, od 1977 izredna, od 1984 pa je redna profesorica za zgodovinsko slovnico in dialektologijo slovenskega jezika.

Znanstvenoraziskovalno zanimanje prof. dr. Orožneve je posvečeno proučevanju slovnične zgradbe in besedišča slovenskega (knjižnega) jezika od najstarejših spomenikov slovenskega pismenstva do srede 19. stoletja. Podrobno razčlenjuje jezikovne značilnosti rokopisnih in tiskanih besedil od Brzižinskih spomenikov do moderne, jih povezuje s starocerkvenoslovanskim izročilom, sooča s stanjem v slovenskih narečjih in tako ugotavlja "zgodovinske stopnje razvoja slovenskega jezika, predvsem njegove pisne podobe". Vzporeja jih s knjižno normo sodobnega jezika in jezikovna dejstva osvetljuje s sociolingvističnimi dejavniki ustreznega časovnega obdobja.

Temeljna dognanja svojega raziskovalnega dela je profesorica Martina Orožen objavljala v slovenskih, jugoslovanskih, avstrijskih, čeških, poljskih in drugih strokovnih revijah in zbornikih. Razvrstimo jih lahko v več tematskih sklopov.

Skupina razprav monografsko prikazuje jezikoslovno delo M. Pohlina (JiS 1970/71), P. Dajnka — slovničarja in dialektologa (Študije o jeziku in slovstvu, 1973) in izpostavlja Miklošičev prispevek k oblikovanju slovenskega knjižnega jezika (Linguistica 1972); obravnava jezikovne nazore P. Trubarja (Zbornik 37. jugoslovenskog seminara za strane

slaviste, Novi Sad, 1987), S. Krelja (SSJLK 1987), J. N. Primica o normiranju skupnega slovenskega knjižnega jezika (Pontes Slavici, Gradec 1986), A. M. Slomška (130 let visokega šolstva v Mariboru, 1991), Bleiweisovega kroga (Bleiweisov zbornik 1983); predstavlja jezikoslovje v Domu in svetu (Zbornik DiS II, 1989) in pri slovenski duhovščini (Zbornik MS, Ljubljana 1989); razčlenjuje jezikovno zgradbo pri M. Kastelcu (Obdobja 9, 1989) in opredeljuje odmeve francoske revolucije v jeziku Vodnikovih Lublanskih novic (Obdobja 11, 1991; Kopitarjevi študijski dnevi 1989 in 1990, 1991).

Nekaj razprav se osredinja na jezikovno proučevanje posameznega dela ali slovnice: *Kreljeve Otroče Biblije* (študija k izdaji 1987), *Kopitarjeve slovenske slovnice* (Kopitarjevi študijski dnevi 1989 in 1990, 1991), *Slovnice J. Dobrovskega kot metodološkega vzora slovenske slovnice F. Metelka* (Praga 1982).

Drugi tematski sklop zajema razprave, ki obravnavajo kako izmed jezikovnih ravnin, besednih vrst ali slovnicih kategorij v razvoju slovenskega jezika ter dejavnike sprememb v slovnicih zgradbi: kot npr. kategorijo abstraktnih samostalnikov (SSJLK 1971), besedotvorne pomenske kategorije knjižnih besedil v začetku 19. stoletja (SSJLK 1980), določni člen (SR 1972), predložne zveze (SSJLK 1975), futuralno-modalne sisteme (Prace Filologiczne 1970), razvoj iterativov (SSJLK 1972), oblike deležnikov (SR 1971; NSVD 1977, Nahtigalov zbornik 1977), poprislovljenje prislovnih določil in odvisnikov (JiS 1978/79), oblikoslovne analogije (Dunaj 1975); stilska vprašanja jezika v Trubarjevih delih (SSJLK 1986).

Posebno mesto zavzemajo razprave, ki postavljajo v ospredje preobrazbo ter smernice slovnice zgradbe in besediščne sestava v jezikovnem razvoju na istem besedilu, t.j. prevodu Biblije od Dalmatina, Japlja (JiS 1984/85, SSJLK 1984, Dunaj 1984) do Lampeta (SAZU 1989), in razkrivajo izmenjavo jezikovnih prvin na vseh ravneh in v družbeno—kulturnem okviru.

Prof. dr. Orožnova se je poglobila tudi v raziskovanje pisne predstopnje jezika v rokopisnih spomenikih — "pravzorcih" obrednega (knjižnega) jezika v območju alpske in panonske slovensčine v času pokristjanjevanja v 9. in 10. stoletju ter ugotovila kontinuiteto med knjižnim jezikom in starejšimi obrednimi besedili (prim. *Molitveni obrazci starejših obdobj v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku* (SR 1986). Raziskala je tudi razmerje med najstarejšim ohranjenim zapisom obrednega besedila — Brižinskim spomenikom in staro cerkveno slovanščino (Obdobja 10, 1989).

Jubilantka je svojo raziskovalno pozornost usmerila tudi v proučevanje razvoja slovenskega besedišča, strokovnega izrazja posameznih področij in zvrstnosti slovenskega jezika v njegovi zgodovini. Tako je od l. 1973, ko je ovrednotila *Leksikalni doprinos Koroške k slovenskemu knjižnemu jeziku v 18. in 19. stoletju* (SSJLK 1973), sledila vrsta razprav z besediščno problematiko: — v časovnem prerezu je orisala *Besedno-frazeološki razvoj slovenskega knjižnega jezika v 18. stoletju* (International Journal of Slavic Linguistics & Poetics 1982); — v slovskih delih je razčlenila *Govorno in knjižno besedišče v Megiserjevem slovarju 1744* (SR 1989) in označila *Dalmatinov register — prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika* (JiS 1983/84) ter *Pomensko in stilistično izrabo "Registra" v sobesedilu Dalmatinove Biblije* (Obdobja 6, 1986); — na jeziku protestantskih piscev je prikazala razvoj slovenskega knjižnega besedišča od Trubarja dalje (JiS 1986/87). Posebno zanimanje je namenila obravnavi sopomenskosti (prim. *Dalmatinov Register in še Sinonimična funkcija leksikalnih srbohrvatizmov v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja* (NSVD 1983); *Narečni kontaktni sinonimi v Dalmatinovem prevodu Biblije* (SAZU 1989).

Jezikovno oblikovanje oz. razčlenitev posameznih zvrstnih besedil in slovenskega strokovnega izrazja (zlasti liturgičnega) obsegajo naslednje razprave: *Jezik učnih knjig v 19. stoletju* (SSJLK 1979); *Uradovalna slovensčina v drugi polovici 18. stoletja* (Obdobja 1, 1979); *Oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja (Ob Cigaletovem terminološkem slovarju 1880)* (Slovenski jezik v znanosti 1986); *Liturgična terminologija v zgodovinskem razvoju osrednjega in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika* (Die Slawischen Sprachen

1985); *Sledovi starocerkvenoslovanske liturgične terminologije v razvoju slovenskega knjižnega jezika* (NSVD 1986), *Fran Miklošič — raziskovalec obredne terminologije* (Miklošičev zbornik 1991).

Prof. dr. Orožnova se je posebej posvetila raziskovanju slovenskih knjižnih različij v 18. in 19. stoletju na Koroškem, Štajerskem in v Prekmurju (NSVD 1981; Obdobja 2, 1981), zlasti vzhodnoslovenskega obrednega knjižnega jezika v Prekmurju in Porabju (npr. razprave v ČZN 1973, Zborniku Štefana Küzmiča 1974; Szombathely 1988; Slavica Slovaca 1989).

Vrsta bibliografskih enot zajema tudi prispevke o *Oblikovanju slovenske knjižne norme* (NR 1969), o *Knjižni normi in umetniškem jeziku v časovnem razvoju* (Linguistica 1975), o *Jezikoslovju in knjižni normi v 19. stoletju* (NSVD 1976), o *Začetkih slovenske jezikoslovne misli* (JiS 1970/71), *Kulturi slovenskega jezika v zgodovini našega jezikoslovja* (JiS 1970/71).

Narečjeslovne razprave lahko razdelimo v več podskupin. Prva obravnava različne vidike razmerja med narečjem in knjižnim jezikom oz. zgodovino slovenskega jezika, npr. *Narečje in knjižni jezik* (SSJLK 1988), *O zgodovini slovenske dialektologije* (Poradnik Językowy 1959), *Dialektalna leksikalna interferenca v zgodovinskem razvoju slovenskega knjižnega jezika* (SSJLK 1983). Narečja so živi vir in kazalec starejših razvojnih stopenj, pojavov in oblik zgodovinske slovnične zgradbe, zato posamezni narečni pojavi služijo za osvetlitev zgodovinskega jezikovnega razvoja in so vpleteni kot potrjevalno, primerjalno gradivo za starejše razvojne stopnje glasoslovnih, oblikoslovnih, besedotvornih in leksikalnih pojavov in prvin v večino zgodovinskih jezikoslovnih razprav.

Posebej so obravnavane narečne besede v posameznih delih pri določenih avtorjih: *Prisotnost dialektizmov v jeziku Jurija Dalmatina* (Krški zbornik 1977) in *Dialektizmi v Kranjčevem romanu Strici so mi povedali* (SR 1983).

Slavljenka je posvetila del svojega časa zapisom narečij in govorov v svojem domačem kraju in drugod po slovenskem prostoru: za splošnoslovanski lingvistični atlas je prispevala fonološke opise za kraje Komen, Pomjan, Šmarje pri Jelšah.

Zadnji sklop njenega strokovnega dela zavzema etnolingvistična razčlenitev jezikovnih značilnosti posameznih leposlovnih del 19. stoletja in literarnih vrst — pravljice, legende, pripovedke — na prelomu 19. in 20. stoletja (Obdobja 4, 1983); satire in humoreske: Jurčičeva Kozlovska sodba v Višnji Gori (JiS 1980/81), semaziološki vidik: Trdinova Kresna noč (1980), arhaizacija: Jurčič—Levstikov Tugomer (SR 1981), jezikovni izraz kot odraz ljudske duhovne in materialne kulture: pripovedna proza 19. stoletja (GSED 1980).

Njen bibliografski opus, ki zajema skoraj sto enot, obsega tudi ocene, poročila o posameznih slavističnih in lingvističnih kongresih, jezikoslovnih publikacijah in knjigah (npr. Bajčevo Besedotvorje slovenskega jezika (JiS 1960/61), Poljska knjiga o vprašanjih splošnega jezikoslovja (JiS 1970/71) itd.).

Kot predavateljica in nadaljevalka Ramovševega dela je profesorica Martina Orožen posredovala mnogim letnikom slavistov vednost o zgodovinski slovnici (konzonantizmu in oblikoslovju) ter jim približala starejšo slovensko tvornost in jih seznanila z njeno jezikovno podobo ter razvojnimi dejavniki in spremembami. S svojo materinsko toplino in pripravljenostjo svetovati je študente navdušila tudi za ta, danes manj popularni del slovenskega jezikoslovja in jih spodbudila k raziskovanju posameznih jezikovnih prvin v besedilih starejših obdobj.

Poleg rednih pedagoško-znanstvenih obveznosti je opravljala tudi vrsto občasnih strokovno-organizacijskih dejavnosti; med drugim je bila predsednica poletnega Seminarja za slovenski jezik, literaturo in kulturo l. 1975 in 1981, je članica organizacijskega odbora za Seminar SJLK, bila je predsednica Komisije za stike z zamejskimi Slovenci (1981—1986), vodja Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik SAZU (1977—1984), članica Znanstvenega sveta istega inštituta in članica upravnega odbora Komisije za

historične slovarje (do konca 1985. leta), članica-sodelavka Slovenske matice v Ljubljani, članica občinske kulturne skupnosti Ljubljana-Šiška, predstojnica Oddelka za slovenske jezike in književnosti l. 1984–86, predsednica SD Ljubljana (1979–81), od l. 1989 pa je predsednica SD Slovenije, itd. S predavanji je sodelovala na različnih univerzah, kjer je študijsko bivala (npr. v Tübingenu, Minsku, Gradcu, Regensburgu itd.). V študijskem letu 1990/91 je bila en semester gostujoča profesorica graške univerze. Z referati sodeluje skoraj na vseh slovenskih, jugoslovanskih in tudi mednarodnih slavističnih seminarjih, simpozijih, zborovanjih in kongresih.

Naj ji ob njenem jubileju iz srca zaželimo še mnogo ustvarjalnih let, s prošnjo, da bi svoj široko zastavljeni znanstvenoraziskovalni in pedagoški delež, ki ga je prispevala slovenistični stroki, strnila tudi v knjižni podobi.

Irena Orel – Pogačnik

FANTASTIKA IN REALIZEM V NOVELI ZANKA NARTEJA VELIKONJE

(Ob pripovednikovi stoletnici rojstva)

Novela *Zanka*, zadnje delo širši slovenski javnosti neupravičeno bolj ali manj nepoznanega pripovednika Narteja Velikonje (1891—1945), je prvič izšla 1943 v Domu in svetu, knjižno pa v zbirki *novel Zanke* (Buenos Aires, 1969; uredil in spremeno besedilo napisal dr. Tine Debeljak). V prvi objavi je pod naslovom avtorjevo posvetilo mladostnemu prijatelju, nekdanjemu banu dr. Marku Natlačenu, ki je padel kot žrtev atentata komunističnih revolucionarjev oktobra 1942 v Ljubljani (prim. Ivo Žajdela, *Komunistični zločini na Slovenskem*, 1991, str. 42). V primerjavi s številnimi prejšnjimi pripovednimi deli, na primer s kriminalko *Albanska špijorka* (soavtor Iz. Cankar, 1917), povestjo *Višarska polena* (1928, 1934) in najboljšimi novelami v zbirki *Ljudje* (1955, pripravila sin Jože V. in T. Debeljak, prim. Slovenski biografski leksikon) je notranja zgradba novele *Zanka* v Velikonjevem opusu nekaj posebnega.

Čeprav samo posvetilo nakazuje temeljno motivno-idejno problematiko tragičnosti in protislovij polno dobo okupacije in državljanske vojne na Slovenskem, je iz motivov in misli posameznih junakov mogoče nedvoumno razbrati, da so nasprotniki revolucije zmedeni, ker se ne morejo sprijazniti niti z okupacijo, ki v noveli eksplicitno sploh ni omenjena, niti z revolucijo, ki je za glavnega junaka identična z zločinom, čeprav se lahko skriva tudi pod kakim simbolom najsilnejšega hrepenenja, hrepenenja po narodovi osvoboditvi.

Znano je, da se je Velikonja boril proti komunizmu, bil 1943 imenovan za predsednika Rupnikove *Zimske pomoči*, organizacije, ki je pomagala beguncem iz vseh slovenskih krajev v Ljubljani. Objavil je tudi svoja protikomunistična predavanja *Malikovanje zločina* (1944). Po vojni je bil obtožen sodelovanja z okupatorjem, pa tudi "objave novele *Zanka*" (prim. članek Tatjane Božič *Narte Velikonja*, Delo 1991, 6. jun.). 25. junija je bila nad njim izvršena smrtna obsodba na današnjem strelišču pod Golovcem v Ljubljani.

Kakorkoli se je sodišče poslužilo posvetila in zunajliterarne snovi v zvezi z likvidacijami "izdajalcev", je bilo to zaradi pomanjkanja obtožnega gradiva gotovo zelo dobrodošlo. Vendar pa tovrstno "dešifriranje" zgodbe in likov v *Zanki* ne more kaj prida pomagati pri ugotavljanju temeljne literarnoumetniške strukture tega besedila. V *Zanki* gre pač za motiv likvidacije izdajalcev, podobno kot v noveli *Črna orhideja* (1951) Edvarda Kocbeka, le da je zgodba, v kateri nastopajo osebe v *Zanki*, opisana skozi perspektivo nasprotnika socialistične revolucije, ne pa z vidika partizana, vojaka pod vodstvom komunistične partije.

Obema novelama je skupna močno poudarjena erotičnost v odnosih med moškim in žensko, ki pripadata vsak svoji politični sredini obeh v državljanski vojni bojujočih se strani. Vendar je v *Zanki* vprašanje izdajstva, povezanega z "motečimi" ljubezenskimi zvezami, pravzaprav še bolj zaostreno. Postavljeno je v odnos med skoraj petdesetletnim višjim državnim uradnikom, poročenim in očetom petih otrok, in med rošno mlado lepotic, zaročenko komunističnega atentatorja, ki svojemu fantu pomaga pri brezhibni izpeljavi likvidacij, v odnos, ki doseže svojo najvišjo, že kar orgastično stopnjo, ko dekle, da bi rešilo "izdajalca" pred zaročenčevimi oziroma komunističnimi streli, svojega fanta nenadoma ustrelji, torej izvede nenačrtovani atentat, nekakšen dokaz vdanosti že skoraj staremu, bolnemu in tudi politično zanjo popolnoma neprimernemu moškemu.

Motive pripovedovalca v tretji osebi razporeja tako, da se novela pričinja z nočnim pogovorom glavnega junaka Petra Potokarja z le na videz znanim atentatorjem takoj po uboju Potokarjevega prijatelja Oblaka, očitno visokega politika, v spalnici glavnega junaka sredi vroče julijske noči v Ljubljani. Upošteva je mogoče sklepati, čeprav to v noveli ni poudarjeno, da je glavno mesto Slovenije kar dvakratno okupirano — kot italijanska provinca in kot "država v državi", v kateri terorizirajo, pod pretezo boja proti okupatorju, v resnici pa zaradi izvajanja komunistične revolucije, komunistični atentatorji. Potokar, ko se prebudi, vse manj verjame, da je bil atentator res pri njem, temveč bolj in bolj spoznava, da se mu je vse le sanjalo, tudi to, da je atentator zahteval, naj *nikomur ne izda njegovega*

imena. Zjutraj, ko Potokar zve od mlekarice, da je res nekdo streljal na Oblaka, se zadeva z nočnimi sanjami še bolj zaplete. Ne le, da si Potokar ne more pojasniti, zakaj je v sanjah tako natančno videl uboj in se celo pogovarjal z atentatorjem, ampak si ne more pojasniti dejstva, da je tudi atentator vedel, kako natančno je videl Potokar njegov atentat. Že zgodaj zjutraj Potokarja namreč obišče neznana gospodična, ki se mu predstavi kot Metka, atentatorjeva zaročenka. Na skrivaj, da Potokarjeva žena ne bi slišala, prosi Potokarja, seveda v atentatorjevem imenu, naj morila nikar ne izda. Čeprav Potokar ne more dojeti resnice, da atentator ve, kako ga je v sanjah videl, in čeprav bi ga brez težke vesti prijavil policiji, lepotici obljubi, *v nasprotju z vsemi svojimi moralnimi načeli, da bo molčal*.

Takšno Potokarjevo ravnanje pomeni, da je srečanje z lepo, mlado in skrivnostno žensko povzročilo v njem neko spremembo, ki ga je pehala v izdajstvo, zanikanje lastnih moralnih načel. Vse bolj pa razmišlja o privlačni neznanki, pred očmi se mu pojavlja njena vitka dekliška postava, "bluza tenka, bela svila in na vratu drobne rdeče koralde". V duševni stiski, ali naj ostane zvest obljubi, ki jo je dal Metki, ali naj atentatorja vseeno prijavi, Potokar hudo zbolí. Vse kaže, da gre za ponovitev neke že stare bolezni, vendar pa njegova žena, nezavedno ljubosumna, v nasprotju z zdravniškim konzilijem intuitivno dojame, da je Potokar samo v hudi osebni stiski, ki ni brez zveze z neznankinim obiskom.

Končno si pravi vzrok za stisko prizna tudi glavni junak sam: "Ne, strah ni bil, usmiljenje ni bilo, oziri niso bili. To je neka neznana sila, ki mi hromi voljo in jezik." Ponoči je imel hude sanje, vračal se je v mladost, on, skoraj pri petdesetih, oče petih otrok, hudo bolan, je sanjal, kako je "stal pred oltarjem in čisto neznani ženski obljubljal zakon". Skrivnostni glas pa mu je prišepetaval: "Nekaj moraš narediti, da boš pokazal svojo voljo in otreseš moro, ki se je zagrizla v srce!" Hoče se že odločiti za samomor, a ga žena še pravočasno zadrži.

Vsega tega trpljenja pa je po Potokarjevem mnenju krivo dejstvo, *da je atentator vedel, kaj je tisto noč videl v sanjah*. Končno le zve, kako se je zapletel v to "zanko", pove mu sodelavec iz pisarne. Ob ustrelenem Oblaku je atentator pustil Potokarjevo beležko s šifriranimi zapiski, kjer je bilo šifrirano tudi atentatorjevo ime. Ta beležka, ki jo je nosil pri sebi atentator, je povzročila miselni stik med Potokarjem in morilecem. Seveda, razplet z beležko nikakor ne razplete tudi ljubezenskega razmerja med Potokarjem in Metko. Še poslednjič ga deklica poišče na ulici in ga pelje k zaročencu, da bi mu Potokar trdno zagotovil, da bo molčal. Celo ko Potokar slutí, da ga morda ne pelje le na pogovor z atentatorjem, temveč v smrt pod njegovimi streli, ji vdano sledi v Frančiškansko ulico. Res odjeknejo streli; Potokar presenečen ugotovi, da je Metka zadnji hip, tik preden ga je hotel ustreliti atentator, ustrelila svojega zaročenca.

V primerjavi s Kocbekovo *Črno orhidejo* vsebuje *Zanka* povsem drugačno moralnoetično izhodišče v zvezi z motiviko likvidacij (prim. razpravo Janka Kosa E. Kocbek in D. H. Lawrence, Sodobnost 1986). V povezavi z motiviko posebnih zgodovinskih okoliščin ob uveljavljanju boljševiške ali komunistične diktature, kakor jih je opisal v *Zanki* Velikonja, je potrebno opozoriti na nekatera literarna dela evropske literature med obema vojnama, še posebej v tako imenovani prvi državi socializma. Od slovenskih literarnih zgodovinarjev je v zvezi z Velikonjem o tem pisal dr. Tine Debeljak v spremni besedi k Velikonjevi zbirki novel *Zanke* (Buenos Aires, 1969):

Nedvomno so mu dali navdih za to psihološko novelo omerjeni atentati, od katerih ga je zanimal samo problem, kako se morilec pod notranjim pritiskom mora sam izdati; a tokrat ne iz etičnih motivov kot pri Dostojevskem, temveč v skladu z najnovejšimi odkritji psihološke vede o jasnovidnosti. (...) Vsekakor gre v njej za poglobljeno resničnost, ki sega bolj v razumski iracionalizem kot pa v mistiko. (...) Gotovo je novela eden zgodnjih primerov fantastičnih novel, v katerih vidi pisatelj Strojovski v razpravi o "sovjetskem socialističnem realizmu", v prevodu izšla pri založbi EMCE v Buenos Airesu, rešitev tega v novi fantastični imaginarnosti.

In res, če na primer novelo *Zanka* primerjamo z zgradbo romana *Mojster in Margareta* (objavljen 1966) Mihaila A. Bulgakova, ki pripoveduje o uveljavljanju boljševiške diktature tako, da z razrednim "sovražnikom" obračunava s skrivnostnimi atentati in s pošiljanjem intelektualcev v bolnišnice za duševno bolne, moramo priznati, da je bilo tovrstno uveljavljanje komunizma pod krinko borbe proti izdajalcem, v Ljubljani še bolj nerazumno, že kar noro. Podobno kot pri Bulgakovu so tudi v *Zanki* glavni junaki nasprotniki revolucije. V takšnem položaju pogosto ne vedo, kako naj se vedejo, zato je dogajanje v *Zanki*, kakor tudi v *Mojstru in Margareti*, pogosto menjavanje motivike stvarnega sveta in fantazijskega oziroma igranega. Tudi Velikonja, tako kot Bulgakov, se ne pogloblja le v psiho protirevolucionarjev, temveč tudi v atentatorja (mu je namenoma podtaknil lepo Metko?), po Bulgakovu nekakšnega "specialista v črni magiji".

Seveda se v pričujoči primerjavi takoj zastavi vprašanje, ali obstajajo kake vezi, če se izrazimo po Bahtinovo, med "organsko spojitvijo svobodne fantastike z grobim naturalizmom vsakdanjega življenja" pri Bulgakovu in to Velikonjevo poslednjo literarno umetnino? Za *Zanko* je namreč značilno, da je

skoraj povsem svobodna pri povezovanju različnih plasti in zornih kotov pripovedovanja, tako da se že kar ni mogoče upreti misli, da zanjo lahko uporabimo Bahtinovo oznako "karnevalizirana literatura" (prim. Vera Brnčič, M. A. Bulgakov, v: M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, 1971). Razmere v okupirani in terorizirani Ljubljani so bile očitno že same po sebi nekaj tako grozljivega, da so podrle običajne norme in merila ter spodbujale k najrazličnejšim nenavadnim odločitvam, k rušenju "zdravih" pregrad med realnostjo in fantazijo, da je že vse skupaj tragično zdrsnilo na raven maškarade, ki se v *Zanki* tudi pojavi, kot otroška igra, polna simbolov. Seveda ni izključeno, da je Velikonja poznal katero od del Bulgakova, saj so 1935/6 igrali v Ljubljani njegovo komedijo Molière, isto sezono pa je izšel v Gledališkem listu članek o njegovem življenju in delu, v katerem je poudarjeno, da je nasprotnik ruske revolucije, kar je razvidno tudi iz njegovega romana *Bela garda*.

Franca Buttolo
Ljubljana

Iz moje delavnice

Irena Novak-Popov

PESNIŠKE FIGURE V SPREMINJANJU POETIKE OTONA ŽUPANČIČA IN EDVARDA KOCBEKA OB UPODABLJANJU VOJNE*

V nalogi je zastavljen na videz preprost problem ovrednotenja vloge in funkcije ustvarjalne figurativne rabe jezika v poeziji, ki jo je retorika poimenovala tropi, s čimer je razumela postopke pomenskega spreminjanja v metafori, metonimiji in sinekdohi. Temeljno prizadevanje raziskave je usmerjeno v odgovor na vprašanje, koliko in v čem se je raba teh postopkov podredila neizrečenim in tudi programsko izoblikovanim estetskim načelom, ki sta jih domislila pesnika Župančič in Kocbek v zvezi z vlogo književnosti med drugo svetovno vojno. Raziskava je usmerila pozornost na nekaj odvisnih podvprašanj: kakšne vrste interpretacijskih strategij oz. miselnih in domišljjskih dejanj predpostavlja razumevanje njunih pesniških besedil in v kolikšni meri se to razumevanje lahko nasloni na kodificirana pravila pomenjanja (leksikalizirane metafore in metonimije), na pesniške in govorniške konvencije (klišeje, stereotipe in topose), koliko pa njune neponovljive avtorske stvaritve zahtevajo in obvladujejo bralčev individualni predstavno-inventivni in mišljenjsko-ugibalni odziv. Analiza je zajela več kot 1110 metafor, metonimij in sinekdoh, izbranih iz njunih zadnjih predvojnih zbirk *V zarje Vidove* (1920) in *Zemlja* (1934) in prvih po vojni objavljenih *Zimzelen pod snegom* (1945) in *Groza* (1963).

Najzapletenejša faza dela je bil izbor čim bolj operativne teoretske osnove, razlagalne metodologije in ustreznega metajezika. Vsebinsa pojma metafora je namreč v različnih teorijah pojmovana različno široko, tako da že na samem začetku svoje dvatisočletne zgodovine zajema tudi drsenje reference v metonimiji in zoženo ali razširjeno pomensko ekstenzijo izrazov in sinekdohi poleg proporcionalnih razmerij v analogiji. Poleg tega so se za skladenjsko različno oblikovane tipe metaforičnih izjav, ki jih je s pojmom "metafora in absentia" (preprosteje enotematska ali evokativna) nasproti "metafora in praesentia" (dvotematska ali konfrontacijska) razlikovala že antična retorika, izoblikovale tri konkurenčne razlagalne teorije: substitucijska, primerjalna in interakcijska. In končno se je z razvojem pomenoslovja izredno sofisticiralo strokovno izrazje za poimenovanje postopkov zaznavanja, definiranja in razlaganja mehanizmov delovanja oz. razumevanja metafore. Razlike med posameznimi teoretiki se

* Poročilo o magistrskem delu

začenjajo že pri izhodiščnem pojmovanju pomena in enotah pomena, ki so relevantne za vznik metaforičnega smisla, nadaljujejo se glede izbora ravnine pomenskega razčlenjevanja, zato so navsezadnje različno formulirani tudi kriteriji signaliziranja oz. razlikovanja metaforične/nemetaforične izjave. Osnovni namen ni bil nov izvirni teoretski prispevek, temveč preskus praktične uporabnosti teorije pri preučevanju realnih pesniških besedil, ki vsebujejo tudi nečiste, mejne, mešane in izredno zapletene primere, zato so bile pri konkretnih analizah upoštevane pobude več teoretikov, čeprav je to mestoma vodilo v eklektično mešanje različnih metajezikov in ravnin analize. Ob tem so bili upoštevani številni izrazi dvoma o možnosti navajanja nujnih in zadostnih pogojev za razlikovanje in razlago vseh primerov metafore zgolj z jezikoslovno analizo oz. izrecno sklicevanje na naslovnikovo intuitivno razpoznavanje posebnega govorčevega namena. Zato v nalogi ni šlo za zajem vseh primerov, temveč za čim več relevantnih tipov.

Drug sklop problemov zadeva razvrščanje besednih zvez, stavkov ali odlomkov besedil, ki so bili odbrani kot metaforični. Upoštevajoč interakcijsko teorijo metafore in njeno razlikovanje *žarišča* in *okvira*, t.j. metaforično rabljene besede v dobesečnem kontekstu stavka, in razlikovanje med *pomožno temo* ali *nosilec* in (*glavno*) *temo* metafore, je bil za zunanjo klasifikacijo izbran skladijski oz. besednovrstni vidik metaforičnega žarišča. V posebno skupino so uvrščene samostalniške metafore, ki imajo v svoji površinski strukturi ubesedeno glavno in pomožno temo (nosilec), pri tem pa je pristavčna in genitivna metafora razlikovana od metafore, ki ima na površini obliko definicije. V posebno skupino pa so zbrane glagolske, pridevniške in prislovne metafore, v katerih je pomožna tema nakazana oz. dana posredno prek izraza, na katerega se nanaša predikatna beseda, kadar je rabljena dobesečno. Tako začetno delitev opravičuje razumevanje, ki je v primeru samostalniških metafor samo rekonstrukcija množice motivacijskih predikatov, t.j. skupnega semičnega polja dveh designatov-sememov, v primerih glagolske, pridevniške in prislovne metafore pa tudi rekonstrukcija oz. sklepanje o pomožni temi iz njenih v besedilu navedenih predikatov. V samostojni skupini se pojavljajo tudi tisti metaforični stavki, ki niso dobesečno neresnične trditve, temveč referencialno deviantne oz. neskladne s sobesedilom cele pesmi in kršijo pragmatično načelo nanašanja, po katerem naj bi govorec govoril o temi, ali pa ubesedujejo predstave, ki se opazno razlikujejo od tega, kar imamo po dogovoru za možno v resničnosti. Ta najbolj eklektična skupina nekako preseka čisto skladijsko zasnovano delitev, saj vsebuje samostalniške metafore, v katerih je ubesedena samo pomožna tema, primere sopostavitve dobesečnega in metaforičnega stavčnega referiranja, primere interakcije med različnimi besedilnimi žanri (npr. pravljice in socialne pesmi, molitve in osebne vložične izpovedi, mita in politične pesmi) in končno mejne primere, ki presegajo ožje pojmovano območje metafore, kamor sodita izražanje ekstatičnih vizionarskih doživetij ali balada. Ob dojemanju povsem nemimetičnih ali fantastičnih besedil se mora namreč bralec učiti tudi drugačnih ontoloških ali resničnostnih pogojev v njihov ustvarjenega sveta, tako da se ob povečani znotrajbesedilni sovisnosti kontinuirana metaforika v njih literarizira (podobesedi). Zaradi narave pesniškega gradiva ni bilo mogoče oblikovati skupin iz samih čistih primerov. Tako je med genitivnimi metaforami tudi kakšna, ki jo je kot celoto mogoče razumeti kot novo pomožno temo drugostopenjske metafore (o milo cvetje najinih teles — "otroci"), ali kakšna, v kateri je pomožna tema prvostopenjske metafore izbrana za izhodišče nove metafore (lepote tvoje mila luč je edina zarja mojim še očem). Možnosti nadgrajevanja in drugostopenjskega metaforiziranja so tudi med glagolskimi metaforami: vzorec doslednega antropomorfiziranja prekinja glagol, ki je metafora glede na vzpostavljene vzorec.

Tretji sklop problemov zadeva hicarhizacijo in vlogo sobesedila, ki metaforo ne le signalizira, ampak vsebuje tudi ključ za njeno razumevanje. V vsaki skupini je vzpostavljena lestvica, ki ustreza težavnosti doumevanja. Na začetku so navedene najpreprostejše, ki jih večina bralec razume zelo podobno: tiste, katerih motivacija je naslonjena na splošno znane in intersubjektivno priznane konotacije pomožne teme; tiste, v katerih lahko prepoznamo metaforične substitucije; drugotne deleksikalizacije oz. oživitve stereotipnih preimenovanj in prevzetih toposov. Kolikor so sobesedilno relativno proste pomenske figure, ki hkrati ne predstavljajo enkratnega pesnikovega vpogleda, ampak imajo predvsem dekorativno vlogo ali delujejo kot znamenje pesniškosti besedila, ob njih ni nujno navajati širšega sobesedila. Pač pa je sobesedilo relevantno v primerih, ko je pesnik s kopičenjem, dodajanjem, kontrastiranjem in spremembami razmerij obledelim figuram podelil novo predstavno moč in opazno preuredil pomensko organizacijo metaforične glavne teme. Na drugem polu te stopnjevite lestvice so najzapletencije drzne in žive metafore, ki hoté usmerjajo naslovnikovo pozornost na svoje enkratno pesniško sobesedilo, njihovo razumevanje pa zahteva progresivno in regresivno sintetizacijo informacij iz sobesedila ter živo predstavljanje denotirane resničnosti (estetska funkcija jezika). V nekaterih primerih je bilo treba pojem sobesedila, ki omogoča razumevanje, iz mikrokonteksta stavka razširiti ne le na makrokontekst besedila, torej na sosednje metaforične, metonimične in dobesečne izjave v istem besedilu, ampak tudi na druga besedila v zbirki in celo druga nepesniška besedila. Ponekod se je posrečilo odkriti pesnikove imaginativne konstante, se pravi ponovljivo povezovanje celih pojmovno-semantičnih področij. Interpretiranje je v nalogi načeloma opuščeno, ker je to pri živih metaforah stvar naslovnikove

individualne dejavnosti (estetski užitek njegovega sodelovanja), razen v izjemnih primerih, kjer interpretacija ponazarja evokativno moč postopka.

Čeprav se je pri Župančiču in Kocbeku opazovanje usmerjalo v na videz identične postopke, se je proti koncu analize izkazalo, da je poezija vsakogar tudi v metaforiki toliko samosvoja, da obrača pozornost na čisto specifične pojave. Pri Župančiču se je za posebnost pokazala zapletena in raznovrstna medmetaforična interakcija, v kateri se tudi obseg motivacijskih predikatov (polje skupnih semov) posameznih metafor skozi besedilo vse bolj širi, v bolj tradicionalističnem pojmovanju rečeno: "podobnost" med različnimi referenti in njihovimi področji v besedilu vse bolj narašča, "različnost" pa vse bolj upada. Tega dejstva ni težko povezati s poetiko simbolizma, naravnano v univerzalno analoško mišljenje. Nasproten je položaj pri Kocbeku, kjer je sprva najti samo tip razraščanja, v katerem so priredno asindetično povezane in medsebojno stopnjevane različne pomožne teme okrog ene same glavne. Nasprotno pa se že v prvi zbirki, še bolj pa v naslednji, izjemno okrepi vsakršno povezovanje kontrastnih, antitetičnih in medsebojno izključujočih se izrazov, katerih pomenske napetosti ne pomirja nobena vnaprej znana predikatna asimilacija, grajenje izomorfne sistema vzporednih implikacij, opuščanje pomenk ali kako drugače imenovana imaginativna inovacija, temveč ostajajo nepomirljiv iracionalen pesniški paradoks. Tudi tega pojava ni mogoče odmisлити od intenzitete in dihotomije, značilnih za poetiko ekspresionizma, ki ji ostaja v nekem smislu zavezana še Kocbekova novostvarnostna poezija Zemlje ter ekstatična in eksistencialistična medvojna poezija Groze.

Rezultate analiz, ki zadevajo tezo o spreminjanju poetike ob upodabljanju vojne, je mogoče najpreprosteje predstaviti z ugotovitvijo, da je spreminjanje pesniških figur zavezano dvojnemu izboru: 1. izboru izraza in njegovega referenta, ki je predmet metaforičnega prediciranja, se pravi teme, ki jo hoče pesnik osvetliti na poseben način in s tem organizirati naslovnikov specifičen odziv nanjo; 2. izboru izraza/izrazov, s katerimi tvorec odziv na temo krmili, se pravi metaforičnih nosilcev, od koder so črpane konotacije. Kolikor je pesništvo, ki se je hotelo tudi na simbolni ravni pridružiti protifašističnemu in narodnoosvobodilnemu boju, izrekalo specifično bivanjsko in nacionalno situacijo, skupaj z izjemnimi človeškimi izkušnjami, občutji, dogodki, so se seveda spreminjale tudi teme metaforizacije. Pri obeh pesnikih je ta zgodovinsko pogojeni premik videti kot opuščanje metaforiziranja filozofskih, ontoloških, spoznavnih, in čisto estetskih tem na račun zgodovinskih, nacionalnih in bivanjskih. Glede na vlogo, ki sta jo poeziji v vojnih okoliščinah namenila pesnika v svojih programskih besedilih (Župančič v pesniških, Kocbek pa predvsem v dnevniških) in glede na predvidenega naslovnika (Župančičev aktualni, medvojni ter Kocbekov potencialni in poveljni), sta pesnika spreminjala tudi metaforične nosilce, vendar je bilo mogoče pri obeh opaziti pomemben delež ohranjanja in/ali prilagajanja sistema iz njunih predvojnih zbirk. Župančičev kriterij izbora metaforičnih nosilcev vodita težnji po okrepljeni ekspresivnosti in čim večji razumljivosti. Zato je izbiral take, katerih denotati so v veliki meri predmet skupnih pozitivnih ali negativnih vrednostnih sodb, s čimer je obladoval naslovnikov emocionalni odziv in prek njega idejno orientacijo. V primerjavi s prejšnjo zbirko je njegova metaforika imaginativno siromašnejša in miselno manj zahtevna, v mnogo manjši meri prinaša novo konceptualizacijo vednosti in v mnogo večji meri obnavlja ali stopnjuje že narejeno (tudi tako iz njegovih prejšnjih zbirk). Kocbekove pesmi obladuje težnja po ustvarjalnem preoblikovanju po njegovem pretogih ideoloških in racionalnih stereotipov, ki jih je ustvarila mobilizacijska medvojna poezija. Do nje je v distančnem in dialoškem razmerju, hkrati pa mu gre za izpoved osebne resnice, pridobljene v zgodovinskem delovanju. Njegovi metaforični nosilci ne referirajo samo reči, o katerih vrednosti obstaja konsenz, temveč reči, ki so predmet različnih osebnih izkušenj, vključno z različnim kulturnim in literarnim vedenjem. Do postopkov, ki jih je kanonizirala medvojna pesniška govorica, ima ustvarjalni odnos resemantizacije. Njegove metafore predpostavljajo bralčevo osebno in svobodno interpretacijsko dejanje, za katero tudi v sobesedilu včasih ni natančnejših navodil, iz česar sklepamo, da je v Grozi uredniševal svoj programsko izrečni cilj: "ustvariti poezijo, ki bi bila osvobodilna v pomenu, ki presega dnevno aktualnost."

POUK KNJIŽEVNOSTI V OČEH UČITELJEV IN UČENCEV OSNOVNIH IN SREDNJIH ŠOL

Na oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani imamo pri predmetu Književna didaktika poleg predavanj in prakse po šolah tudi seminar z dvema nalogama:

1. usposabljam študente za poučevanje književnosti z izkustveno metodo "mini nastopov" pred kolegi;
2. usposabljam študente za književnodidaktično raziskovanje z uporabo teoretičnega instrumentarija. To naj spodbuja bodoče učitelje k samoopazovanju in k vzgoji za razmišljujoče prakse ter po drugi strani vzgaja bodoče raziskovalce tega področja.

V lanskem šolskem letu smo se med drugim lotili empirične raziskave, v kateri smo anketirali učitelje in učence po šolah. Želeli smo ugotoviti, kako pouk književnosti dojemajo eni in drugi. Po merilih metodologije pedagoškega raziskovanja to sicer ni prava empirična raziskava¹, ker je število anketiranih premajhno, poleg tega pa za izpolnitev vseh zahtev za tako raziskavo nimamo nobene realne možnosti. Zato nam je bolj kot za statistično relevantnost šlo za problemsko sondiranje nekaterih področij, ki so s stališča književne didaktike pri pouku najaktualnejša. Verodostojnost ugotovitev pa smo si kolikor mogoče vseeno poskušali zagotoviti z izbiro različnih vrst srednjih šol ter osnovnih šol v Ljubljani in zunaj nje, pa učencev iz različnih razredov vsake šole, ki jih učijo različni učitelji. Posebnost se nam zdi soočanje pogledov učencev in učiteljev², čeprav so imeli učitelji obsežnejši vprašalnik in so odgovori učencev bolj v ponazarjaljočem ozadju. Naša vprašanja so zajela naslednje temeljne vsebinske sklope:

1. Katere smotre učitelji po svojem prepričanju pri pouku književnosti najintenzivneje uresničujejo in ali odgovori učencev kažejo, da pridobijo pri pouku to, kar učitelji menijo, da jim nudijo.
2. Kaj učitelji in učenci menijo o vsebinah pouka književnosti — o predpisanih avtorjih, literarnozgodovinskih in literarnoteoretičnih temah in njihovi razporeditvi, učbenikih, domačem branju in književnih interesih.
3. Katere metode in oblike dela najpogosteje uporabljajo. Vprašali smo jih še, ali imajo raje pouk književnosti ali jezika in sploh, ali imajo radi slovenščino. Raziskava v osnovni šoli se je v drugem delu dotaknila še enega smotra, tj. razvoja sposobnosti ustvarjalnega pisanja.

Odgovori na ta vprašanja, ki sta jih zbrali in obdelali Elizabeta Črnič za osnovno in Renata Čampelj za srednjo šolo, bodo v tem prispevku podani le splošno in povzemačno. Njegov namen pa je spodbuditi bodisi samopotrditve ali samokorekturo dela učiteljev in nadaljnje razmišljanje o navedenih vprašanjih. Zlasti zato, ker se pripravlja didaktična prenova pouka slovenščine, ki naj bi segla tudi po domačih izkušnjah in raziskovalnih rezultatih, ki kažejo na posebnosti našega šolskega prostora in odnosa do pouka književnosti.

Osnovna šola

Anketo sem izvedla na petih osnovnih šolah: Valentin Vodnik, Tone Čufar in Kolečija v Ljubljani, v Loki pri Črnomlju in Metliki.

Anketirala sem na vsaki šoli po 10 učencev (se pravi skupaj 50), in sicer učenke 7. in 8. razredov s povprečno oceno prav dobro in odlično pri slovenščini. Med učitelji pa je bilo izpolnjenih 15 vprašalnikov (na vsaki šoli po 3). Anketirala sem tiste učitelje, ki učijo anketirane učence.

Pri anketiranju sem spoznala, da učitelji kljub tarnanju nad pomanjkanjem metodike sami neradi sodelujejo pri konkretnih primerih. Tako me je večina učiteljev sprejela z nezaupanjem, ker so mislili,

¹ Janez Sagadin, Razprave iz pedagoške metodologije. ZIFF, Ljubljana, 1991.

² Zapis o podobni raziskavi sem zasledila v Jis 1957/58, št. 2. Njegov avtor je Franc Pediček, naslov pa Naši višješolci in leposlovje.

da bo anketa nekakšen test ali kontrola njihovega dela. Nekateri pa so z veseljem sodelovali in se potrudili pri odgovorih.

Nekaj glavnih ugotovitev iz ankete:

1. Učitelji po lastnem mnenju pri pouku književnosti namenjajo največ pozornosti učenčevemu osebnemu doživljanju književnih del, nato pa zahtevnejši interpretaciji (razčlenjevanju in vrednotenju vsebine in oblike) književnih del s pomočjo literarne zgodovine in teorije. Ti dve možnosti sta dobili skorajda enako število odgovorov. Učenci menijo, da jih njihov pouk najbolj spodbuja k učenju literarnozgodovinskih informacij o obdobjih, avtorjih in njihovih delih. Tako je odgovorila več kot polovica učencev.

2. Glede vsebin so učitelji izrazili željo po *zmanjšanju obsega*. Spremenili bi tudi razporeditev književnih del in književnih pojmov, da bi potekala po literarnozgodovinskem in literarnoteoretičnem načelu. Napisali so tudi, da bi opustili navedbo učno-vzgojnih smotrov v učnih načrtih, radi pa bi imeli proste roke pri izbiri avtorjev in njihovih del. — A po čem bi se potem ravnali, če bi izpustili navedbo učno-vzgojnih smotrov v učnih načrtih? — Menim, da tudi učitelji ne mislijo na popolno izpustitev, ampak na bolj funkcionalno oblikovanje tega poglavja.

V anketi se je pokazalo, da so oboji (učitelji in učenci) zadovoljni z izbiro besedil v *Kocjan-Šimenčevih* učbenikih. Z njimi so zadovoljni tudi zaradi zadovoljive spremne besede oziroma opomb.

3. Učitelji so v anketi odgovorili, da kot obliko pouka radi uporabljajo skupinsko delo. Navedli so veliko primerov, ob katerih priložnostih in kakšne naloge *uporabljajo* pri takem delu. Po drugi strani pa sem iz ankete učencev razbrala, da njihov pouk največkrat poteka tako, da berejo iz beril in se nato frontalno pogovarjajo o prebranem. Kar nekaj jih je tudi zapisalo, da pišejo po nareku oziroma razlagi. Nihče od učencev ni navedel skupinskega dela kot oblike dela pri pouku.

4. Do razlik je prišlo tudi pri vprašanju, kaj raje poučujejo (za učitelje) in kaj raje poslušajo (za učence). Učitelji raje poučujejo jezik — 53 %, književnost — 20 %, 26 % pa oboje enako. Skoraj tričetrt (74 %) učencev pa je odgovorilo, da imajo raje pouk književnosti.

5. Učitelji pri uresničevanju smotrov najbolj pogrešajo priročnike s praktičnimi navodili za izvedbo posameznih tem in priročnike z ustreznimi metodološkimi usmeritvami. Ob vseh tegobah, od premajhne družbene veljave njihovega dela do prevelikega obsega dela, je razveseljiv odgovor, da jih delo še vedno veseli (43 %). Dokaj spodbudni so tudi odgovori učencev na vprašanje, če imajo radi pouk slovenščine. Več kot polovica (58 %) jih je odgovorila, da imajo pouk slovenščine radi.

6. Naj dodam še tole ugotovitev: več kot polovica učencev je odgovorila, da se v šoli nikoli ne pogovarjajo o najnovejših književnih delih. Zato je tudi rezultat vprašanja o učenčevih najljubših knjigah le naštevanje knjig literarne plaže. Poskušala sem poiskati razliko v odgovorih med ljubljanskimi in neljubljanskimi šolami, a je nisem našla.

Na koncu bi rada omenila še drugi del svoje raziskave: ukvarjala sem se s kreativnostjo pri pouku književnosti oziroma z ustvarjalnim pisanjem, ki je vse pogostejša tema na seminarjih o metodah pri pouku književnosti.

Hotela sem pokazati možnosti za tak pouk ter dokazati, da je mogoč. Menim, da sta za to potrebni predvsem močna učiteljeva volja in iznajdljivost. Moje izkušnje kažejo, da so učenci željni takega pouka in kreativne dejavnosti. To potrjujejo izvirni in enkratni primeri, ki so jih učenci OŠ Metlika naredili pri teh urah (npr. pri obravnavi Srečka Kosovega so pisali konstruktivistične pesmi).

Vsak otrok je ustvarjalec svoje vrste. Na osnovi njegovega izdelka lahko pri pouku književnosti dobimo dober vpogled v njegovo doživetje literarnega dela. Otroci z veseljem sprejemajo tako oblikovane ure in se dela lotevajo spontano ter z veliko skrbnostjo. Izpolnjena je tudi njihova želja, da pri pouku sodelujejo vsi.

Menim, da bi razvijanje ustvarjalnosti pri pouku književnosti moralo postati nerazdružljiv del pouka materinščine.

Elizabeta Črnič

Srednja šola

Empirično raziskavo o ciljih, vsebinah in metodah pri pouku književnosti sem opravila na petih šolah, in sicer na Srednji šoli tehniške in zdravstvene usmeritve Novo mesto, Srednji šoli za gostinstvo in turizem Novo mesto, Gimnaziji Novo mesto, Srednji ekonomski šoli v Ljubljani in Srednji kemijski šoli v Ljubljani. Pri anketiranju je sodelovalo petdeset učencev (deset z vsake šole) in sedemnajst učiteljev.

Temeljno vprašanje je bilo: ali se pogledi na smotre, vsebine in metode razlikujejo med učenci posameznih šol, med učenci in njihovimi učitelji ter kako so ti pogledi usklajeni s teorijo.

Najprej me je zanimalo, če imajo učenci radi pouk slovenskega jezika: 76 % anketiranim učencem je všeč, 22 % anketiranih pa ga ne mara. Večina negativnih odgovorov je s tehničnimi šol, kar potrjuje že znano dejstvo, da slovenščina na teh šolah ni priljubljena. Kar 82 % anketiranih učencev je odgovorilo, da ima raje pouk književnosti kot pouk jezika. Tudi večina učiteljev (64 %) raje poučuje književnost kot jezik, 18 % jih poučuje oboje z enakim veseljem in le 18 % učiteljev ima raje jezik kot književnost. Analiza odgovorov je pripeljala do naslednjega sklepa: na šolah, kjer imajo učitelji raje književnost kot jezik, je tudi učencem bolj všeč književnost kot jezik.

Nadalje se je pokazalo, da se pogledi na uresničene smotre med učenci in učitelji razhajajo. Prav na vseh šolah učitelji menijo, da v praksi namenjajo največ pozornosti interpretaciji književnih besedil s pomočjo literarne zgodovine in teorije, torej nadgrajevanju prvotnih doživetj z razumevanjem; vendar pa je iz odgovorov učencev razvidno, da literarna dela pri pouku razlagajo pretežno na ravni čustvenega doživljanja, ki je po mnenju učiteljev nadgrajeno, po mnenju učencev pa ne. Razlika med učitelji in učenci se kaže tudi pri pogledih na delež literarne zgodovine. Učitelji so prepričani, da je pri njihovem delu bolj v ozadju, učenci pa menijo, da je učenje literarne zgodovine pravzaprav najpogostejši in najvažnejši del njihovega pouka. — Najbrž zato, ker se zahteva pri preverjanju znanja.

Zanimivo se mi zdi, da si učenci prav na vseh šolah želijo, naj bi se pri pouku književnosti največ pozornosti namenilo vzbujanju bralnega veselja, širjenju splošne kulturne razgledanosti in pogovoru o osebnem doživljanju književnih del.

Učenci in učitelji so razmišljali tudi o vsebinah pri pouku književnosti. V sedanjih učnih načrtih bi enajst učiteljev zmanjšalo obseg vsebin, trije pa bi zvečali število tekstov že danih avtorjev. Po mnenju nekaterih učiteljev v sedanjem učnem načrtu manjkajo naslednji avtorji: J. Prévert, H. Hesse, Ch. Dickens, M. Kundera, F. Bevk, M. Jesih, A. Debeljak, V. Bartol in zamejski avtorji — kateri, niso točno imenovani. Književna dela in književnovedne pojme bi enajst učiteljev razporedilo po literarnozgodovinskem načelu, dva pa po načelu učenčevega doživljanja.

Odgovarjali so tudi na vprašanje o domačem branju. Učitelji po različnih šolah dajejo prebrati svojim učencem različno število knjig. Največ knjig, to je deset, morajo prebrati učenci z gimnazije in ekonomske šole, osem knjig učenci s kemijske šole, pet knjig učenci s strojne šole in štiri knjige učenci z gostinske šole. Te knjige se večinoma ujemajo s književnimi interesi učencev na gimnaziji, ekonomski šoli in kemijski šoli, kjer učenci najraje berejo naslednje avtorje in njihova dela: Boccaccio "Dekameron", Shakespeare "Romeo in Julija", "Hamlet", Goethe "Trpljenje mladega Wertherja", Puškin "Jevgenij Onjegin", Flaubert "Gospa Bovary", Tolstoj "Ana Karenina", Dostojevski "Idiot", Zola "Germinal", Wilde "Slika Dorian Gray", Hemingway "Starček in morje", Camus "Tujec", Sartre "Za zaprtimi vrati", Hesse "Stepni volk". Manj so priljubljeni domači avtorji, od katerih pa najraje berejo: Tavčarja "Cvetje v jeseni", Voranca "Samorastnike", Gruma "Dogodek v mestu Gogi", Zupana "Menuet za kitaro", Jančarja "Veliki briljantni valček" in Bartola "Alamut".

Na strojni in gostinski šoli pa se knjige za domače branje ne ujemajo s književnimi interesi učencev. Ti najraje berejo V. Holt "Rdeče vrtnice", "Hiša ob močvirju", "Srhljivi pesek", D. Steel "Prstan", M. Quist "Dnevnik Anamarie", E. Blyton "Pet prijateljev dogodivščinam naproti"... Od domačih avtorjev in njihovih del pa so najbolj priljubljeni J. Jurčič "Sosedov sin", I. Tavčar "Cvetje v jeseni", F. S. Finžgar "Pod svobodnim soncem", J. Jalen "Bobri", Voranc "Samorastniki", V. Zupan "Menuet za kitaro".

Učenci o prebranih književnih delih napišejo poročila, ki jih v glavnem prepišejo iz opomb v knjigah. Po besedah učencev učitelji njihovih poročil ne pregledajo, tako da ostanejo bolj kot ne sama sebi namen, poleg tega pa jim dolgovечно pisanje vzame ogromno časa, ki bi ga pri vsej šolski obremenjenosti raje izkoristili za druge stvari — npr. za branje, učenje... Zato si učenci želijo, da bi učitelji ustno preverili, kako so doživeli in razumeli prebrano književno delo.

Na vseh šolah poteka pouk književnosti po metodični plati približno enako. Najpogostejša je metoda dela z besedilom: učenci berejo iz beril, nato pa se o prebranem pogovarjajo. V anketi pa so učenci še dodali, da poleg tega pri pouku večkrat pišejo po nareku oz. razlagi. Najpogostejša oblika dela pa je frontalna. Presenečena sem bila nad rezultati, ki kažejo na to, da skupinsko delo pri večini učiteljev in učencev ni priljubljeno oz. rečeno točneje: na šolah, kjer učitelji z veseljem izvajajo skupinsko delo pri interpretacijah književnih besedil, je ta oblika dela priljubljena tudi pri učencih, kjer pa skupinsko delo ni všeč učiteljem, tam ga tudi učenci ne marajo.

Pri ocenjevanju Kosovega učbenika se je pokazalo naslednje: En učitelj ga je ocenil kot zelo dobrega, devet učiteljev meni, da je učbenik ustrezen, vendar dodajajo kritične pripombe, da je prezahteven, presplošen, preobširen..., pet učiteljev ga ocenjuje kot premalo ustreznega, dva učitelja pa pravita, da je čisto zanič. Večina učencev (66 %) je odgovorila, da jim učbenik ni všeč. Natančna analiza odgovorov

je pokazala: na šolah, kjer učenik ni všeč učiteljem, tudi učencem ni oz. kjer je učenik všeč učiteljem, tam so tudi učenci z njim zadovoljni. Pomembno pa se mi zdi, da skoraj vsi učitelji in učenci menijo, da je učenik prezahteven za vse nižje vrste srednjih šol (poklicne, skrajšani programi...). Za te bi moral obstajati učenik v manj zahtevni obliki.

Sicer pa učitelji poleg primernejšega učbenika v praksi najbolj pogrešajo priročnike z ustreznimi metodološkimi usmeritvami, priročnike s praktičnimi navodili za izvedbo posameznih tem in delovna gradiva (literarne zemljevide, literarne mape itd.).

Učitelje pri njihovem delu najbolj vznemirja prevelik obseg dela, premajhne možnosti za izpopolnjevanje, premajhna družbena veljava tega dela in preslabo nagrajevanje, vendar jih kljub tem bistvenim pomanjkljivostim delo še vedno veseli.

Boža Krakar – Vogel,
Filozofska fakulteta v Ljubljani
Elizabeta Črnič, Metlika
Renata Čampelj, Novo mesto

Gradivo

OTON BERKOPEC IN PRAGA

Govor ob otvoritvi spominske sobe akademika Antona Berkopca v Vinici dne 20. aprila 1991

Vážené paní a pánové, bylo by hříchem, kdybych v této slavnostní chvíli nepromluvil alespoň několik slov česky. Je to jazyk, jehož duhu se dr. Oton Berkopec přiblížil jako málokdo jiný a který si zamiloval právě tak jako svou materštinu. Byl stejně Čechem jako Slovínem a česká země, zvláště pak Praha, mu byla neméně drahá než jeho první vlast...

Spoštovane gospe in gospodje, greh bi bil, če ne bi spregovoril ob tej slovesni priložnosti vsaj nekaj čeških besed. Duhu tega jezika se je dr. Oton Berkopec približal kot malokdo drug in ga je vzljubil enako kot svoj materinski jezik. Bil je prav tako Čeh kot Slovenec in češka dežela, zlasti pa Praga, mu ni bila nič manj draga kot njegova prva domovina...

Ko je Oton Berkopec pred leti pripravil s češkim pisateljem Františkom Kožíkom knjižico Ključ za Prago (leta 1969 je izšla žal samo v hrvatskosrbskem jeziku), je lahko poudaril izreden pomen tega križišča evropskih kulturnih teženj tudi za slovensko kulturo. Na praškem gradu in v moderni cerkvi Jezusovega srca na Vinohradih je opozoril na mojstrovine arhitekta Josipa Plečnika, v slovitem Narodnem divadlu — Narodnem gledališču — je omenil slikarski prispevek Janeza Šubica, prav tako je na bližnjem Slovanskem otoku na Vltavi ali pa na Staromestskem trgu opozoril na velike izraze solidarnosti Slovencev in Čehov v času habsburške monarhije. Misli je tudi na Otona Župančiča, ki je prišel v Prago pred prvo svetovno vojno in na njenem koncu, da bi se bolje seznanil s češko kulturo in da bi v imenu slovenskega naroda podprl Čeha v boju za svobodo. Oton Berkopec je znal zanimivo pripovedovati tudi o jetnišnici na Pankrácu, kjer je bil zaprt Prežihov Voranc, in o neštetih drugih značilnostih "zlate Prage".

Slovensko kulturno topografijo mesta nad Vltavo pa je pol stoletja ustvarjal predvsem sam Oton Berkopec. Z njegovim praškim bivanjem v obdobju 1928—1977 je povezana vrsta znamenitih in tudi neznanih poslopij, kjer je skupaj s svojimi prijatelji skoval trdne osnove trajnih slovensko-čeških vezí.

Prav v prvem letu Berkopčevega študija na praški Karlovi univerzi je bilo dokončano novoklasicistično poslopje filozofske fakultete. Tam je mladi viniški rojak poslušal predavanja najboljših čeških

znanstvenikov tega časa — slavistov Miloša Weingarta, Václava Tilleja in Jiříja Horáka, filozofov Josefa Krála in Jana Blahoslava Kozáka, zgodovinarja Václava Novotnega in še drugih predstavnikov poznega češkega pozitivizma; zbližal pa se je tudi z literarnim zgodovinarjem Matijem Murkom, ki je v takratnem središču svetovne slavistike predaval o južnoslovanskih književnostih in seznanjal študente s svojo slovensko domovino. Kmalu potem, ko je dokončal študij slavistike in knjižničarstva, se je Oton Berkopec vrnil na praško filozofsko fakulteto kot lektor slovenščine. Čeprav je poučeval v nemirnem času in je to delo moral prekiniti najprej med nemško okupacijo in pozneje v času Informbiroja, je zapustil trajne sledi: tako rekoč vsi češki poznavalci slovenskega jezika, književnosti in kulture starejše in srednje generacije — znanstveniki in prevajalci — štejejo Otona Berkopca za svojega učitelja in ga spoštujejo kot osnovevalca te slavistične stroke na Češkem.

Blizu filozofske fakultete stoji ogromen kompleks baročnega jezuitskega kolegija — Klementinum — sedež Narodne knjižnice. V njej in zlasti v njenem samostojnem oddelku, Slovanski knjižnici, je bil Oton Berkopec zaposlen kot bibliotekar. Po njegovi zasluzi sta bili tam osnovani in se razrasli izredno bogati zbirki slovenske in srbske ter hrvatske književnosti, še danes najbolj pomembni zunaj meja Jugoslavije. Med klementinskimi zidovi je Oton Berkopec preživel dolga leta plodnega bibliotekarskega in bibliografskega dela, včasih pa tudi izredno težke trenutke. Med nacistično okupacijo Češke v času druge svetovne vojne nikoli ni vedel, kdaj bo prišel gestapo in ali ne bo zasliševal tudi "nezanesceljivega" Jugoslavana. Še bolj tragično se je vse ponavljalo po letu 1948, ko so klementinskega knjižničarja "obiskovali" agenti tajne policije in ga silili, naj postane njihov sodelavec. V tem času to ni bilo nič presenetljivega, saj je bil dr. Berkopec še pred kratkim kulturni ataše jugoslovanskega veleposlaništva in je zares veliko vedel! V izredni življenjski stiski, v najglobljem občutku brezpravnega položaja človeka, ki se je spopadel s totalitarno državo, se je Oton Berkopec odločil za skrajno rešitev in je svojim zasledovalcem izjavil: "Raje se bom ubil, kot da bi izdal svojo domovino!" Take moralne maksime ne jemore niti nekontrolirana državna moč. Z njo je dr. Berkopec še naprej živel pokonci, z njo je pomagal v hudih trenutkih tudi svojim češkim prijateljem.

Nedaleč od Klementinuma, v Valentinski ulici, stoji hiša nekdanjega Slovenskega ústava, evropsko pomembnega slavističnega inštituta, kjer je dr. Berkopec vodil bibliografski oddelék. Tam je z nekaj sodelavci ustvaril najbolj obsežno dokumentacijo o odmevih slovenske in drugih slovanskih kultur v češkem tisku 19. in 20. stoletja, kolosalno delo, ki mu ga ni uspelo izdati in ki ga bodo pravično ocenile šele prihodnje generacije. Na praškem Starem mestu ali v njegovi bližini bi našli tudi številne založbe, v katerih je Oton Berkopec utiral poti za objavo prevedenih slovanskih knjig, bi našli uredništva časnikov in revij, v katerih je poročal o slovanski kulturi, ali pa vinarne, ki je v njih pripovedoval češkim književnikom o lepoti svoje prve domovine.

Na drugi strani Vltave je potekalo zasebno življenje Otona Berkopca in njegove drage žene Angelce. Najprej sta stanovala v malostranski Nerudovi ulici, od tridesetih let do konca svojih praških dni pa v Střešovicah pod Belo goro, ki je usodno zapisana v češki zgodovini. Med obema vojnama je tam nastajal moderni del Prage in prav v tridesetih letih so bile zgrajene nove hiše v Myslbeкови ulici. Hišo številka sedem, ki jo je gradil moj ded, praški podjetnik Josef Pánek, sta si izbrala dr. Berkopec in soproga. Tako se je začelo iskreno prijateljstvo Berkopčevih in naše rodbine. Davno pred mojim rojstvom, desetletja pred tem, ko sem kot gimnazijec začel dnevno obiskovati svojega dobrega učitelja.

O izbiri stanovanja v četrtém, najvišjem nadstropju Myslbekové 7 je prav gotovo odločalo več okoliščin. Z okna je bil čudovit razgled na praški grad in zlasti na svetovidsko katedralo, kjer sta Oton in Angelca Berkopec sklenila svoj zakon. Samo nekaj korakov od hiše stoji prelepo poslopje strahovskega samostana, kamor je dr. Berkopec pozneje prihajal v bogati literarni arhiv prebirati in raziskovat neznane rokopise in pisma slovanskih pisateljev; v tridesetih letih pa so ga verjetno še bolj privlačevali čudoviti parki na hribu Petřinu, ki se začinjajo prav pri Strahovu in ki sta se v njih zakonca Berkopec nadvse rada sprehajala. V tesni bližini Berkopčeve hiše sta bila še dva pomembna simbola praškega slovenstva in jugoslovanstva. Na eni strani velik in moderen Študentovskí dom kralja Aleksandra, zgrajen za jugoslovanske študente, na drugi pa strahovski stadion, kamor so prihajali na slovite slovanske "slete" tudi slovanski Sokoli. V tem novem delu Prage torej ni bilo nič manj inspiracije za razvijanje slovensko-čeških odnosov kot v njenem starem središču.

Najpomembnejše središče kulturnih vezi pa je nastalo šele v samem stanovanju Berkopčevih. V veliki sobi, okrašeni s slikami ter kipi modernih slovanskih in čeških umetnikov, so se zbirali slovanski in drugi jugoslovanski obiskovalci Prage, nič manj pa tudi češki pisatelji, pesniki in slikarji. Prihajali so prav tako najbližji prijatelji kot komaj znani ljudje, ki so želeli govoriti s "slovanskim kulturnim ambasadorjem v Pragi", ki so iskali pri njem nasvet ali človeško pomoč. Včasih je bilo takih obiskov več naenkrat, ljubezniva gospa Angelca pa jih je vse znala z neverjetno požrtvovalnostjo sprejeti, vsem je ponudila "kavico, vince in potičko" ali celo bogato večerjo, ki je predstavljala Čehom neznano, vendar

zelo okusno in privlačno slovensko kuhinjo. Skupaj s svojim soprogom je prav gospa Berkopec pomenila za Prago odličen zgled slovenske gostoljubnosti.

Mnogi prijatelji in znanci so prihajali k Berkopčevim tudi ustvarjat. Sloneli so nad knjigami pesmi, ki jih je bral Oton Berkopec, da bi tudi nenavajeno uho ujelo lepoto slovenske besede. Ko so gostje občutili diih izvirnika, jim je dr. Berkopec predložil osnutek prevoda, jim potrpežljivo razlagal idejno ozadje in formalne značilnosti izvirnika in ga skupaj z navzočim češkim pesnikom potrpežljivo prelival v kongenialno češko podobo. Tako so se ob veliki gostoljubni mizi ali v naslonjačih pri oknu, od koder se je odpiral čudovit razgled na visoke, z lučmi zahajajočega sonca osvetljene stolpe praškega gradu, rojevali biseri češke prevajalske umetnosti. V takih trenutkih so v Berkopčevem kulturnem salonu sedeli največji pesniki svojega časa — Josef Hora, František Halas, Vilém Závada in drugi. Prav skromnost in hrepenenje po dognanosti sta silila duhovnega očeta vseh teh mojstrov in stopiti v senco in slavo prepustiti drugim. Zanj je bila največja nagrada zavest, da na ta način nastajajo prevodi, ki bodo Čehe nedvomno prepričali o kulturni zrelosti in evropskem pomenu samoniklega naroda pod Triglavom.

V sproščenem vzdušju stanovanja v Myslbekovi 7, v vzdušju, polnem razumevanja za vse navzoče, so se rodile prijateljske vezi za celo življenje. Najbolj intimno sta se zblížala Oton Berkopec in Josef Hora, katerega življenje nikakor ni bilo lahko in ki je prav v svojem slovenskem prijatelju našel človeka, enkratno uglasenega na isto noto. Njemu je izpovedal vse skrivnosti svojega vznemirjenega duha in te skrivnosti so tudi odšle — ne oziraje se na radovedna vprašanja literarnih zgodovinarjev — v Berkopčev grob. Po razumevanje in podporo pa so prihajali v Myslbekovo 7 še mnogi drugi. Pri Berkopčevih so nastajale trdne vezi med ljudmi, med generacijami in med narodi. Za vse čase so ohranjene v številnih leposlovnih in znanstvenih delih ter v slikah odličnega ilustratorja Ferdiša Duše in drugih likovnih umetnikov.

Edinstvena osebnost Otona Berkopca je bila že večkrat označena in ocenjena. Znanstvenik in umetnik, pisatelj in prevajalec, raziskovalec književnosti, zgodovinar, bibliograf... Za eno življenje je to več kot dosti. Čeprav mi je vse to delo zelo blizu, pri Otonu Berkopcu občudujem še višje vrednote. Predvsem umetnost plemenitega življenja, ki ga je obvladal v srečnih in tudi v grenkih časih. In široko, predobro srce, ki ga je odprl tako slovenskim kot češkim prijateljem. Srce, v katero je sprejel tudi nas. Za to mu bomo vsi, ki smo ga mogli spoznati, hvaležni do konca svojih dni!

Jaroslav Pánek, Praga

Iz dela slavističnih društev

POROČILO SD KOPER O 2. PRIMORSKIH SLOVENISTIČNIH DNEVIH

(Sežana, 18. — 20. aprila 1991)

Primorska slavistična društva (SD Koper, SD Nova Gorica, SD Trst-Gorica-Videm) in koprski ter novogoriški enota Zavoda RS za šolstvo so tudi letos pripravili Primorske slovenistične dneve, tokrat z osrednjo temo Srečko Kosovel. Izvedbeni del prireditve je prevzelo SD Koper.¹ Prireditve je potekala

¹ Letošnje srečanje je bilo že drugo po vrsti. Prvo je bilo lani v Novi Gorici z osrednjo temo France Bevč, izvedbo je prevzelo SD Nova Gorica. Prireditve naj bi postala tradicionalna: prihodnje leto bo večji del organizacije prevzelo zamejsko slavistično društvo, tako da se bo srečanje odvijalo nekje v zamejstvu.

deloma v novem sežanskem kulturnem domu, imenovanem prav po Srečku Kosovelu, deloma pa v pesnikovi rojstni hiši, kjer imata danes prostore sežanska osnovna šola in delavska univerza.

Prvi dan sta po uvodnih recitacijah sežanskih srednješolcev in pozdravnih besedah župana Ivana Vodopivca o Kosovelu spregovorila Ciril Zlobec in Pavle Merku, Primorca, ki sta pesnikovo družino tudi osebno poznala. Oba sta poudarila, kako zelo počasi je slovenska literarna kritika sprejemala delo Srečka Kosovega.

Sledil je literarni večer Združenja književnikov Primorske, na katerem so svoja dela brali Nevin Birsar, Milojka Žižmond, Aleksander Peršolja, Vida Mokrin in Jožek Štucin.

D drugega dne so v dopoldanskem, znanstvenoraziskovalnem delu s svojimi referati nastopili primorski slavisti, prevajalci in drugi, ki se tako ali drugače ukvarjajo s Kosovelom: Lučka Čehovin (Černigoj in družina Kosovel), Pavle Skrinjar (Kosovelova soba), Marija Pirjevec (Odmevi S. Kosovega v italijanskem kulturnem prostoru), Andreja Duhovnik (Prikaz Kosovega v oblikovanju drugačnih vzgojnoizobraževalnih programov), Ivana Slamič (Ajdovski literarni ustvarjalci in njihovo branje Kosovega), Jolka Milič (Samoglasnik o ali i? Pesem z metaforičnim ali opisnim koncem?), Danica Filipčič (Evakuacija duha), Marija Vidmar (Problem ogledala v filozofiji, pri Kosovelu in v slovenski književnosti), Franc Černigoj (Blizu si mi, mrtvi pesnik), Mateja Skrinjar (Podoba krasa v Kosovelovi impresionistični in ekspresionistični liriki), Bojan Kranjc (Matematikov pogled na Kons 5).

V popoldanskem delu, namenjenem didaktično-metodičnim pristopom k S. Kosovelu, so s svojimi prispevki sodelovali predvsem učitelji slovenskega jezika: Zoltan Jan (Kosovel in tehniki), Marjan Strancar (Kons 5, šolska interpretacija), Jolanda Fičur (Lirika na razredni stopnji), Jasna Čebtron (Kosovelovo pesništvo za otroke), Nives Lipanje (Kosovel in osmošolci), Metka Morovič (Kosovel ob delu z nadarjenimi učenci), Alferija Bržan (Kosovel v srednješolskih učbenikih). Predavanjem je sledila kratka razprava.

Referati so osebnost in delo Srečka Kosovega osvetlili s številnih, tudi popolnoma novih vidikov. Vsa predavanja so bila zanimiva in kakovostna, pripravljena in izvedena na visoki strokovni ravni. Zelo konkretni in s tem za učitelje slovenskega jezika izredno koristni so bili prikazi šolskih interpretacij Kosovelovih pesmi za osnovno in srednje šole. Tako so si primorski učitelji posredovali lastne izkušnje, pridobljene pri približevanju Kosovelovega dela učencem na različnih stopnjah.

Vsi referati bodo objavljeni v eni izmed jesenskih števil *Primorskih srečanj*, reviji za družboslovje, gospodarstvo in kulturo.

Za tretji dan načrtovano strokovno ekskurzijo po Krasu z didaktično vpeljavo, ki sta jo pripravila Silvo Fatur in Bogdan Vran, so organizatorji zaradi slabega vremena morali odpovedati in jo prestaviti na soboto, 25. maja.

Tajnik SD Koper
Vesna Gomezel

SPOROČILA SLAVISTIČNEGA DRUŠTVA LJUBLJANA

Dne 26. septembra je bila seja izvršnega odbora, ki so se je udeležili tudi starejši člani Vincenc Omerzel, Meta Kogoj in Igor Gedrih. Pogovorili smo se o aktualnih zadevah, ki zahtevajo, da dvignemo splošno raven slavističnega gibanja in delovanja.

Načrt našega dela za letošnjo jesen in zimo:

1. Dne 6. novembra literarni nastop in predstavitev dveh pisateljev-duhovnikov: Jožko Kragelj iz Vipavske doline (Moje celice, Moja Tolminska) in Jože Topolovec Haložan (Hudičeva pravica, Vrtiljak, Vera).

2. Dne 4. decembra: predstavitev Slovarja slovenskega knjižnega jezika ob izidu zadnje knjige. Nastopila bo urednica Milena Hajnšek Holz s sodelavci.

3. Dne 15. januarja: redni občni zbor Slavističnega društva Ljubljana — priložnost, da se ozremo nazaj in opredelimo stališče o nujnih zadevah.

Priditel! Ne izpušajte priložnosti! Vse troje bo na sredo, na Filozofski fakulteti (verjetno v pritličju), vsakokrat ob 19.00. Obvestite se med seboj.

prof. Darja Gabrovšek,
tajnica

dr. Milan Dolgan,
predsednik

Predlog aktiva slavistov Srednje zdravstvene šole in gimnazije, Ljubljana, Šubičeva 1 za spremembo normativov in standardov za sistematizacijo delovnih mest na srednji šoli

Aktiv slavistov Srednje zdravstvene šole in gimnazije se ne strinja z enotno tedensko učno obveznostjo vseh učiteljev teoretičnih predmetov — 20 ur tedensko. Sprejemljivejši se nam je zdel predlog v osnutku kolektivne pogodbe, ki je predvideval 18-urno tedensko obveznost za učitelje tujih jezikov ter 20-urno za druge učitelje. Tako diferencirana učna obveznost se nam zdi tudi edina pot, da bo učitelj slovenskega jezika vsaj približno v enakem položaju z ostalimi učitelji, predvsem pa bi tako lahko izboljšal kvaliteto svojega dela.

Utemeljitev: Temeljni cilj predmeta slovenski jezik in književnost je usposobiti učence za vsestransko učinkovito uporabo jezikovnih (govornih in pisnih) sredstev v različnih govornih oziroma sporočevalskih položajih. (Glej učni načrt!)

Novije raziskave ugotavljajo, da je govorna in pisna usposobljenost slovenskih učencev iz leta v leto slabša. To pa je seveda mnogo več kot samo problem predmetnega področja slovenski jezik in književnost, saj je brez temeljitega znanja materinega jezika težko pričakovati, da bo učenec uspešen na drugih področjih. Brez aktivne rabe jezika ne more biti niti ustvarjalnega mišljenja niti ustvarjalnega človeka.

Slavisti pa ugotavljamo skromno besedišče naših učencev, velike pravopisne težave, zadrego in okornost pri izražanju in celo nerazumevanje pisnih navodil — npr. pri nalogah za sprejemni izpit.

Učitelji slovenskega jezika čutimo dolžnost in odgovornost usposobiti učence, da bodo na koncu šolanja zmožni nastopati kot samozavestni tvorci ustnih in pisnih besedil. Tega cilja ni mogoče doseči brez neposrednega spremljanja in usmerjanja vsakega učenca posebej — njegovega govornega in pisnega napredovanja, ki pa je pri vsakem učencu individualno.

Zato je nesporno, da noben drug predmet ne zahteva od učitelja toliko časa poleg neposrednega dela v razredu. Slavist popravlja doma šolske, kontrolne in domače naloge, spremlja in pripravlja seminarsko delo in domače branje. Pri korekturah se ne more zadovoljiti zgolj z odpravljanjem pravopisnih napak, ampak mora učenca usposobiti tudi funkcijsko in stilno. Tudi pri korekturah se jasno pokaže, da ne zadošča učiteljeva strokovnost na lastnem področju, ampak potrebuje izrazito polivalentna znanja (iz psihologije, filozofije, zgodovine, umetnosti, poznati mora družbena dogajanja in celo dogajanja na področju znanosti). Pri učencih bo popolnoma izgubil ugled, če bodo ugotovili, da ne spremlja novosti na področju leposlovja, gledališča, filma, televizije... Za vse to je potreben čas! Pisni izdelki nimajo pravega smisla ne učinka, če učenec v njih ne dobi redne povratne informacije.

Slovenščina je edini učni predmet, ki ga kot zaključni izpit opravlja celotna generacija učencev. Učitelj mora pripraviti in popraviti klavzurne naloge, pripraviti učence na zaključni izpit, izdelati izpitne listke in izprašati vse učence. Tudi ob uvajanju mature bo odgovornost slavistov velika.

Ob učiteljih matematike pa iz leta v leto popravljamo tudi preizkuse znanja za izbirni postopek v srednjo šolo. To delo ni nikjer niti omenjeno, kaj šele ovrednoteno.

V svetu še danes priznavajo, v prejšnjih časih pa so tudi pri nas priznavali učitelju materinščine posebno vlogo tudi z manjšo učno obveznostjo v primerjavi z drugimi predmeti. Starejši kolegi pravijo, da je bilo to nekaj samo po sebi umevnega. Danes pa slavisti ugotavljamo, da smo v izrazito neenakopravnem položaju, da smo preobremenjeni in utrujeni. Za ustvarjalno delo je treba veliko časa. Sprašujemo se, kako bo neustvarjalen učitelj, ki je nezadovoljen sam s seboj, vzgajal ustvarjalnega učenca.

Prejeli smo v oceno

Jezik. Časopis za kulturo hrvatskega književnega jezika. Izdaja Hrvatsko filološko društvo (gl. ured. Stjepan Babić). št. 5, Zagreb, lipanj 1991, 31 str.

Bulletin scientifique. Section B, Sciences humaines. Izdaja Conseil des académies des sciences et des arts de la RSF de Yougoslavie, 26/1-6, Zagreb, janvier-juin 1991, 179 str.

Mladje 71/91. Literatura, umetnost, družbena vprašanja, Celovec, junija 1991, 103 str.

Celovski zvon IX/31. Vseslovenska revija za leposlovje, kritiko, kulturna, družbena in verska vprašanja, Celovec, junij 1991, 96 str.

Celovski Zvon IX/32. Vseslovenska revija za leposlovje, kritiko, kulturna, družbena in verska vprašanja, Celovec, september 1991, 96 str.

UDC 808.63-561.63:165.74:007:316
Olga Kunst Gnamuš

INDIRECTNESS AND POLITENESS IN UTTERING A DEMAND

The purpose of the study is to determine the notion of politeness. It is based on the assumption that politeness is a pragmatic value, which is realized in the interaction between the form and the content of an utterance and the circumstances in which this takes place. The study deals with the relationship between politeness and social aims, and sets out to determine the link between politeness and the form of a demand. The assumptions put forward are also verified with tests and the establishing of the differences that occur in the various conceptions of politeness.

UDC 929 Miklošič F. :884.03-1
Tone Pretnar

FRAN MIKLOŠIČ AS THE TRANSLATOR OF POLISH POETRY

Miklošič's translations from Polish poetry fall into two periods: the thirties of the 19th century, when he actively participated in the Slovene Romantic movement in Graz by translating, along with Byron and Karanžin, also Mickiewicz. Thus he enriched Slovene translation literature with atypical sonnet consisting of eleven-thirteen lines of verse. The second period, which can be placed in the fifties, is characterized by the translations of two (Kochanowski and Karpiński) short verse texts, whereby he explicitly helped to complement the extant Slovene manuals of literature, such as was for example the reading book for the first year of grammar-school: that is why the translated text is reminiscent of Slovene verse practices or is at times transformed into prose.

Vabilo k sodelovanju

Ker bi uredništvo Jezika in slovstva tudi letos rado ponudilo vsebinsko kar najbolj bogate, aktualne in zanimive številke revije, Vas vljudno vabimo k sodelovanju pod geslom "To lahko za Jezik in slovstvo storim jaz". Nestrpno pričakujemo Vaše prispevke z jezikovnega, literarnozgodovinskega in metodičnega področja, v katerih se boste predstavili z lastnimi pogledi in izkušnjami. Veseli bomo tudi česar koli drugega, kar bi po Vaši presoji utegnilo biti zanimivo za širši bralski krog in vredno ohranitve pred pozabo: poročila, recenzije, obvestila o društvenem in strokovnem dogajanju po podružnicah slavističnega društva, poročila o domačih in tujih strokovnih in znanstvenih srečanjih in prireditvah itd.

Za objavo v posameznih številkah bomo lahko upoštevali samo prispevke, poslane do konca tekočega meseca. Člankom naj bodo priloženi krajši povzetki. Zaradi prehoda na računalniško stavljenje revije je poleg odtisnjene besedila mogoče poslati tudi diskete.

Uredništvo

Obvestilo naročnikom

Cenjene naročnike prosimo, da takoj po prejemu položnice ali računa poravnajo naročnino za Jezik in slovstvo. Zgodi se namreč lahko, da bomo zaradi inflacije prisiljeni zvišati naročnino vsem, ki je še ne bodo poravnali. Prosimo tudi, da nas tekoče obveščate o spremembah svojega naslova, ker lahko samo tako zagotovimo redno prejemanje revije.

Naročnike iz inozemstva pa obveščamo, da smo bili zaradi spremenjenih političnih razmer prisiljeni pretrgati poslovanje z Jugoslovensko knjigo v Beogradu. V prihodnje bomo vse zadeve z inozemskimi naročniki urejali neposredno in sami.

Uredništvo JiS